

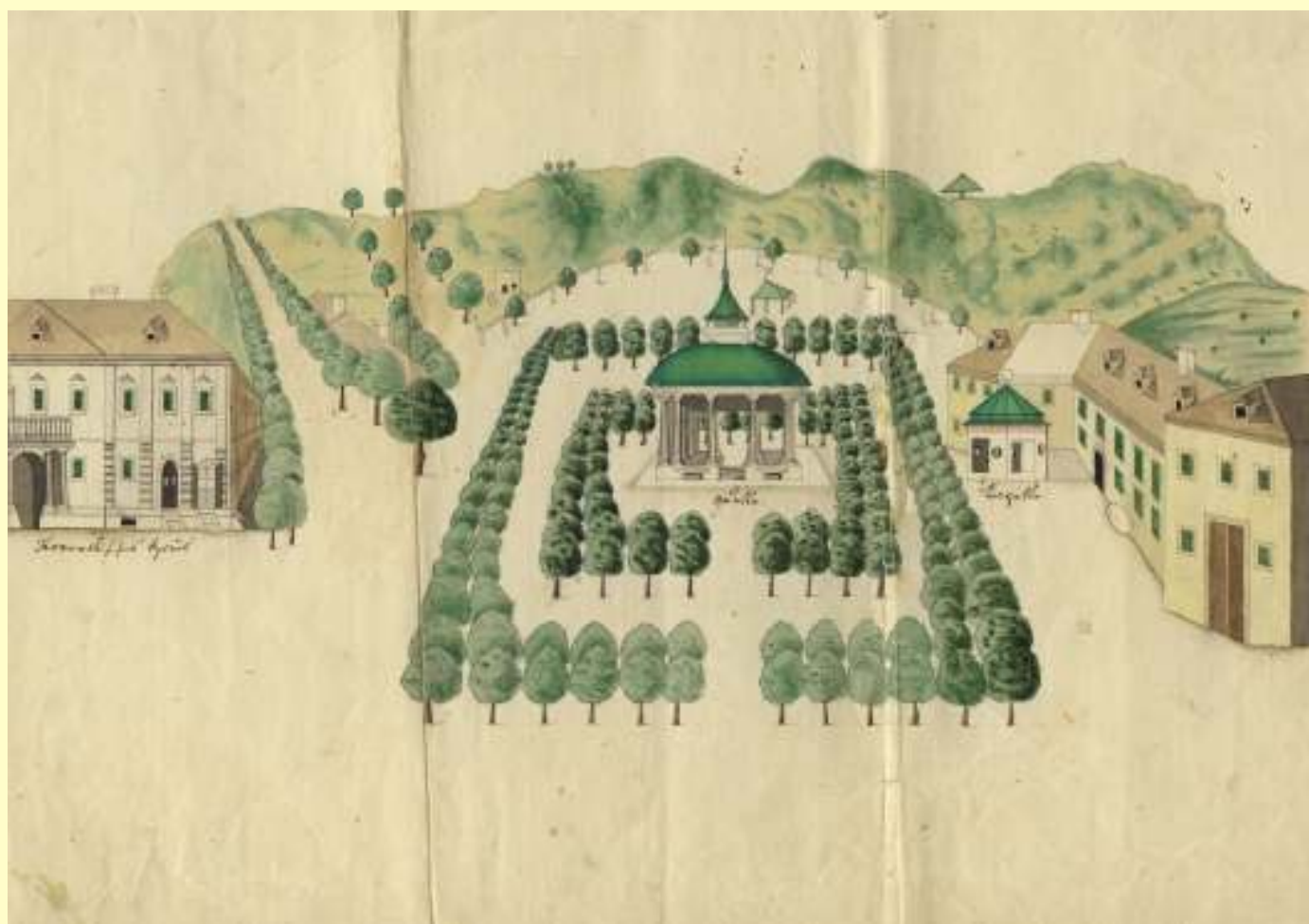
FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

23.

2009.

A Savanyuvíz (1802)
(VeML)

**A szanatórium 1929-ben
(képeslap, HTGy)**

**A Tibor-fürdő 1920 körül
(képeslap, HTGy)**

Felelős szerkesztő:
BAÁN BEÁTA

Szerkesztőbizottság:
dr. ÁCS ANNA, ELEK MIKLÓS, NÉMETH ÁKOSNÉ,
dr. RÁCZ JÁNOS, Z. KARKOVÁNY JUDIT

Kiadja
a Balatonfüredi Városi Könyvtár és
Helytörténeti Gyűjtemény,
a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadók:
SÁRKÖZINÉ SÁROVITS HAJNALKA
igazgató

SZENFERNÉ VARGA ANIKÓ
elnök

A folyóirat
Balatonfüred Város Önkormányzata
és az Oktatási és Kulturális Minisztérium
támogatásával jelent meg.

Szöveggondozás:
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Nyomdai előkészítés:
IGLÓI JÁNOS

Ára: 300 Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok
tagilletményként kapják.

A pecsétnyomat rekonstrukciója
PÁLFFY KÁROLY
grafikusművész munkája.

FÜREDI HISTÓRIA
helytörténeti folyóirat
megjelenik évenként négyszer.

Szerkesztőség:
8230 Balatonfüred, Arany János u. 12.
Tel.: 87/340-744
E-mail cím: furedihistoria@gmail.com

Nyomás:
I+G Nyomda
Balatonfüred

ISSN 1587-9399

TARTALOM

Lichtneckert András:
A FÜREDI KISERDŐ (ANGOLKERT ÉS A FENYVES) TÖRTÉNETE
1790-TŐL 2

Elek Miklós:
A BALATONI GÖZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG RÉSZVÉNYE (1846)
A HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY NUMIZMATIKAI EM-
LÉKEI 1. 12

Nagy Ferenc:
A BALATON EGYLET ELSŐ ALAPSZABÁLYA..... 13

Tóth-Bencze Tamás:
A BALATONFÜREDI VÖRÖSKERESZT SZERVEZET 14

Lucz Endre:
ADALÉKOK A BALATONFÜREDI KÖZFORGALMI KIKÖTŐ
TÖRTÉNETÉHEZ 15

Boros Marietta:
BALATONFÜREDI EMLÉKEIM: 1944. DECEMBER 3 – 1945.
ÁPRILIS 25 17

Ráczi János:
FÜREDI HALÁSZTOPOGRÁFIA 20

ÚJ KÖNYVEK 24

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy le-
mondtak tiszteletdíjukról, szerzői jogdíjukról.

E számunk szerzői:

Boros Marietta, etnográfus, Budapest

Elek Miklós, könyvtáros, Balatonfüred

Dr. Lichtneckert András, főlevéltáros, Veszprém

Lucz Endre, kikötőparancsnok, Balatonfüred

Nagy Ferenc, levéltáros, Budapest

Dr. Ráczi János, nyelvész, Balatonfüred

Tóth-Bencze Tamás, könyvtáros, Balatonfüred

LICHTNECKERT ANDRÁS

A FÜREDI KISERDŐ (ANGOLKERT ÉS A FENYVES) TÖRTÉNETE 1790-TŐL

Az 1702-ben Flasker András székesfehérvári seb orvos és fürdős által alapított¹ balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő 1755-től 1787-ig a tihanyi bencés apátság, 1787-től 1802-ig kamarai kezelés mellett a Vallásalap, 1802-től az államosításig ismét a tihanyi apátság tulajdonában volt.

A fürdőtelep központját képező gyógyforrás, a Savanyúvíz vagy Savanyúkút és a fürdőházak köré és azoktól északra és délre eső területen – az 1820-as évektől kezdve már a balatoni fürdőzéshez, az ún. hidegfürdőkhez is kapcsolódva –, az idők folyamán fasorok, parkok, kertek létesültek. A fürdőtelep történetét egészében figyelembe véve a mesterségesen kialakított zöld területek négy részre tagolhatóak:

a) A gyógyforrás körüli terület, a Gyógytér vagy Sétater, 19. századi kifejezéssel a Promenád.

b) A fürdőtelepi épületekhez, kirándulóhelyekhez vezető utakon és a fürdőtelepi utcákon létesített allék vagy fasorok, fákkal szegélyezett utak.

c) Az alsó park, amely a Balaton-parti részen létesült. Az 1834–1836. évi nagy szárazság után 1839–1840-ben a Balaton feltöltésével, mólószerű kialakítással létrehozták az alsó sétateret, amelyet fehér jegenyefákkal, olasz nyárfákkal, sövényekkel ültettek be. A Balaton lecsapolása (1863) után, 1865–1866-ban az alsó sétateren díszes sétányt alakítottak ki, amely Deák Ferenc nevét viselte.

d) A felső park, amely azonos a Kiserdővel. A Kiserdő déli részét, az óparkot régi eredetű cser- és tölgyfaerdő alkotta, amelyet valamennyi levéltári forrásban Angolkertnek neveztek. A Kiserdő északi részét, az új parkot az 1877-ben megkezdett, nagyrészt feketefenyővel történt beültetés következtében létrejött Fenyves alkotja.

Kronológiailag a zöldövezet létesítése több szakaszra bontható:

Az alapítástól 1789-ig terjedő, azaz az Angolkertet megelőző időszak, amelynek mérlegét a tihanyi bencés apátság felszámolásakor, 1787-ben készült összeírás alapján lehet megvonni. Eszerint az alsó traktérház és a Balaton között mindössze egy veteményeskert volt 13 gyümölcsfával, a felső traktérház és az istálló között (ekkor még nem állt a Horváth-, Posta- és Tallián-ház) volt a fákkal övezett sétater (allé), amelynek közepén fából ké-

szített, hat oszloplábra támaszkodó, zsindellyel fedett sátor vagy kis kunyhó volt árnyék adása végett.² A későbbi Angolkert területén ekkor egyetlen épület állt, a kápolna.

1. A kamarai időszak (1787–1802)

1787-ben a fürdőtelep a Vallásalap tulajdonába és a Kamara kezelésébe került. Ebben az időszakban született meg az Angolkert, létrejöttének éve: 1790.

A kamarai időszakban a fürdőtelep fejlesztésére átgondolt tervek születtek, amelyeknek részét képezte a zöldövezet fejlesztése is. A fürdőtelep fejlesztése keleti irányban az arácsi határ, déli irányban a Balaton miatt nem volt lehetséges. Nyugati irányban a parcellázások következtében lakóépületek foglalták el a teret. Emiatt a fürdőtelepet csak északi irányban lehetett bővíteni.

A fejlesztés előkészítéseként 1790-ben a Kamara csereszerződéssel megszerezte a gyógyforrástól északra eső területet, amely Balatonfüred egyik földesurának, az Oroszy családnak a tulajdonában volt.³ Később a veszprémi káptalantól cserével megszerzett 2½ holdas területből és az apátság birtokában lévő szántóföldekből növelték a parkosításra felhasználható területet.⁴

1790-ben, az Oroszy birtok megszerzésekor már a csereszerződésben világosan megfogalmazták a megszerzett terület hasznosításának célját és módját. A területszerzés és az északi irányú bővítés annak érdekében történt, hogy a Kamara „*azon Savanyó víznek kerületét egészen tulajdonává tévén, a publicumnak hasznára és ide felessebben öszevejöni szokott Rendeknek és Státusoknak alkalmatosságára szükséges épületekkel, álékkal s kertekkel díszessebben kiékesíthesse*”.⁵ A cél tehát a gyógyfürdő és a fürdőtelep alkalmassá tétele arra, hogy az ország nemeseit, előkelőit, és miként később többször bekövetkezett, az uralkodóház tagjait is méltó környezetben tudják fogadni.

A Fr. Mussiltól származó 1789-es merész terv (Situationsplan)⁶ ugyan nem valósulhatott meg, az angolkerti kertész számára ekkor készített 15 pontos német nyelvű instrukció⁷ sem léphetett életbe, de a területbővítés következtében 1790-től 9 kisholdon (= 6¾ kat. holdon) kiépülhetett az idő kel-

lemes és kulturált körülmények közötti eltöltésére, „mulatására” alkalmas „angol mulató kert”. 1790-ben zöld és fehér színre festett korlátokkal szegélyezték, árokkal vették körbe, és 5 zöldre és fehérre festett híddal látták el.⁸

1792-ben a Magyar Hírmondóban megjelent vers költője hárs-, nyár- és szilfákkal beültetett Angolkerttről írt, amelynek fáit Somogyból és a Bakonyból hozták. A kert báró Schilson gondjaira volt bízva.⁹ Máthé János szerint ő Johann Preier Schilson osztrák kertépítő volt.¹⁰ Johann Freyherr von Schilson hivatalos iratokban a pesti kamarai kerület adminisztrátora, akiről Oesterreicher József 1819-ben azt írta a nádorispánnak, hogy ő készítette a füredi fürdőtelepi parcellázásnak és egy alkalmas fürdőháznak a terveit.¹¹ Ő adta ki a két füredi savanyúvízi hajdú számára készített instrukciót is, amely a tihanyi apátság levéltárában maradt fenn.¹²

A parkok tervezése és létesítése során ekkor és a későbbiekben is külföldi példákat tartottak szem előtt. Füredet, a füredi savanyúvizet a 19. századi balneológiai szakirodalomban Spaval és Pyrmonttal hasonlították össze, Füred volt a „magyar Pyrmont”. A Habsburg birodalom osztrák (Baden) és cseh (Karlsbad, Marienbad) fürdőhelyeinek, de a németeknek is, ekkoriban már szerves tartozékai voltak a fürdővendégek kulturált körülmények közötti pihenését, időtöltését lehetővé tevő parkok.

Oesterreicher József 1797-es jelentésében¹³ öt pontból álló javaslatot tett az Angolkert fejlesztésére:

a) A kertészlakás az angolkertben épüljön fel, hogy a sétálók által okozható károkat a kertész felügyelhesse.

b) Vízmerítés céljából és a kertész szükségére egy kutat kell ásni.

c) A kert művelésére az uradalom adjon robotosokat, akik ne egyszerre és egy napon, hanem folyamatosan jelenjenek meg.

d) Az újonnan épült házak között folytatódnia kell az alléknak és sétányoknak.

e) A Balatonig vezető hasonló allét kell létesíteni nedves helyen gyorsan növő kőrisfákból és fűzfákból.

Az 1790-től egy évtized alatt végbement fejlemények lemérhetőek Lechner Mátyásnak, a bécsi udvari építési bizottság tagjának 1800-ban a királyi magyar udvari kancellária számára megfogalmazott jelentésén keresztül, amely a fürdőtelep fejlesztési tervének bírálataként fogalmazódott meg. Ebben nemcsak a Balaton-part hosszában létesí-

tendő allék szerepelnek, hanem már az Angolkert is ivóvízzel, szökőkúttal, ülőpadokkal, árnyékszékekkel, kerti lakokkal. Fennmaradt a kertészlakás tervrajza is. A jelentés szerint az angolkert rendeltetése, hogy a fürdővendégek számára kellemessé tegye az idő „mulatását”, és elősegítse a gyógykúra jó hatásait.¹⁴ A tervek a kamarai kezelés megszűnte (1802) miatt nem valósulhattak meg.

2. A bencés rend visszaállításától a gyógydíj bevezetéséig (1802–1855)

A bencés rend visszaállításától, 1802-től a fürdőtelep ismét a tihanyi apátság birtokába került és maradt egészen az államosításig.

Pénzügyi szempontból az első időszak 1855-ig, a gyógydíj (kurtaxa) bevezetéséig tartott. 1855-ig a parkok fejlesztésének és fenntartásának költségei a tihanyi apátságot terheltek. 1835-től Écsy László fürdőintézeti felügyelő (inspector) kinevezésével (hosszú szolgálata ebben a beosztásban 1889-ig tartott!) a savanyúvízi gyógyfürdő pénzügyileg különvált a tihanyi rendháztól és uradalomtól, a fejlesztések megvalósítását évi számadási kötelezettséggel a fürdőfelügyelő, később fürdőigazgató irányította és felügyelte.

Az 1802 és 1855 közötti időszak nagy változását 1831-ben a kőszínház, 1841-ben a színpad (Aréna) építése hozta, mert e két fontos és a nyári szezonban naponta látogatott épület által az angolkert rendeltetése a korábbiakkal szemben új funkcióval bővült. Különösen igaz ez a megállapítás az Arénára, amely az Angolkert belsejében helyezkedett el. Mivel az 1844-ben megépített Lövdölde („lövdöldező intézet”) mindössze 150 lépésre volt a fürdőháztól, és zavarta a vendégek nyugalma, ezért 1852-ben az angolkerttől északra új Lövdöldét építettek, amelyhez az angolkerttől kivezető allén keresztül lehetett eljutni. 1840-ben „a’ volt kovács műhely helyén az angolkert sarkán egy díszes épület felette reá vezető úttal és szép kilátással készült”.

A napóleoni háborúk idején a fürdőtelepen egy kertészlegényt, bérest alkalmaztak, aki a tihanyi kertész alárendeltjeként dolgozott, neki kellett rendben tartania az angolkertet.¹⁵

A füredi nemesek és jobbágyok előjárói 1819-ben tanúsították, hogy „valamint a Felséges Kamarára bírása idejében mindenek tisztán tartattak, úgy most is a Fő Tisztelendő Tekintetes Tihanyi Uradalomtól mindenek a lehetőség megtisztíttatnak rész szerint füredi jobbágyok, részint conventionatusok által, kiknek kötelessége a jobbágyok által oda

hordott sárga murvát a Promenádban nem csak szépen elteríteni, hanem minden nap ezt ki, sőt az Anglus kertet is sepreni.”¹⁶

Az 1821-ben kiküldött királyi biztos jegyzőkönyvbe vette, hogy az Angolkert gondozása a tiyhanyi kertész kötelességeinek részét képezi, s az ott szükséges munkákat ősszel hetente (hetesekkel, hetélőkkel), nyáron a füredi jobágokkal robotmunkában végezteti. A kert őrzésére nyáron az uradalom által fizetett személyt alkalmaznak. A következő ősszel a savanyúvízi sétányt az Angolkerttel össze kell kapcsolni, a sétányon lévő fákat új ültetésekkel helyre kell állítani.¹⁷

Écsy László fürdőfelügyelő részére kiadott hivatali utasítások időben előrehaladva egyre bővebben és részletesebben fogalmazták meg az Angolkerttel kapcsolatos tennivalókat.

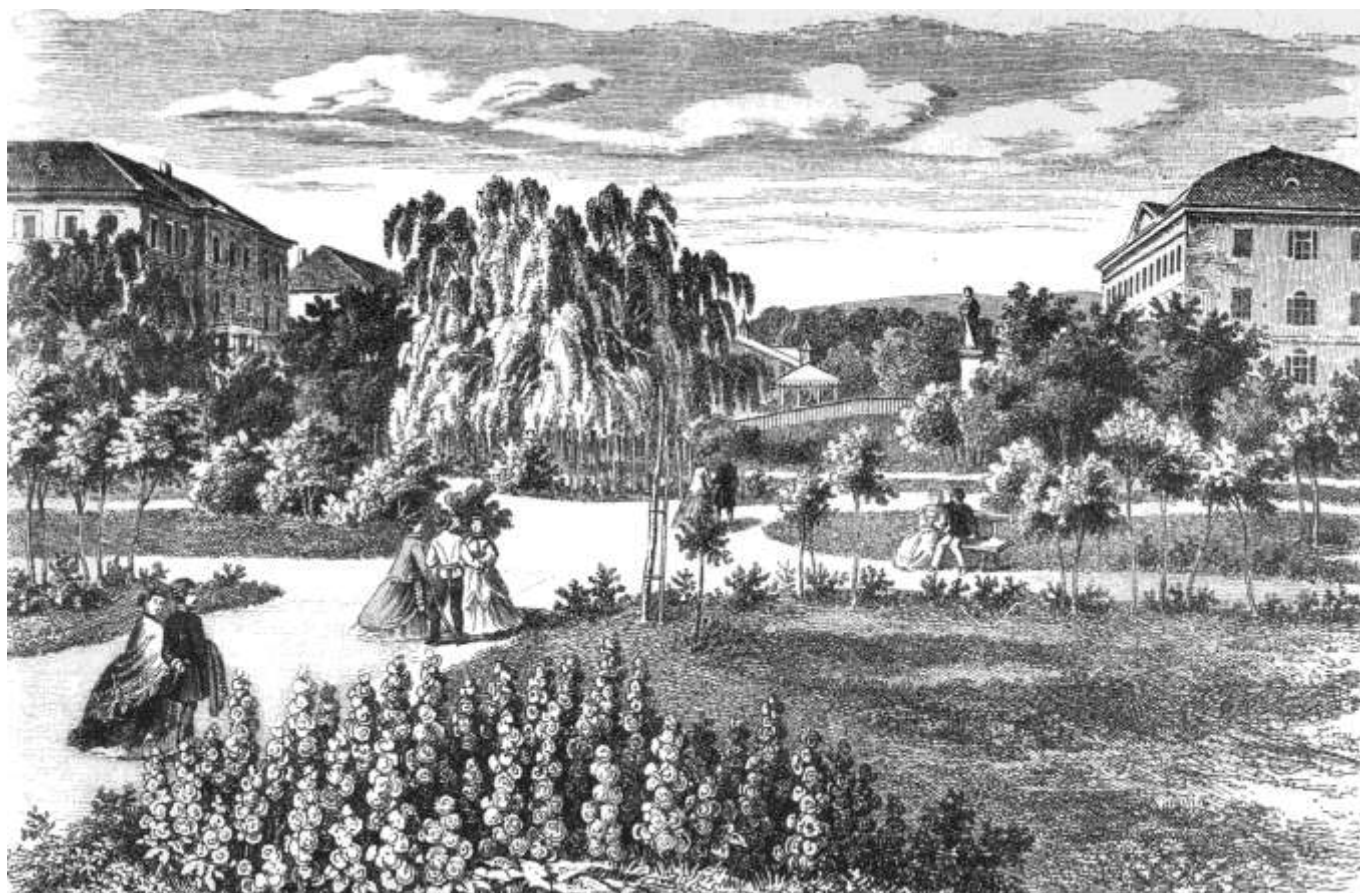
Az 1835. évi latin nyelvű instrukció még mindössze annyit írt elő az újonnan kinevezett felügyelő számára, hogy köteles odafigyelni a sétatér (promenáda) és a kert csinosságára is.¹⁸

Az 1836. évi instrukció a kocsiallakások helyét meghatározva foglalkozott a „parkolás” rendjével;

rendelkezett az öntözésről, a lovak itató helyéről, a sátrak és a kofák elhelyezéséről, a helypénzszedésről, a világításról. A sétatér, a fasorok és az angolkert tisztítását a hajdúk, később az uradalom által fogadott ember feladatává tette. Az inspector alá tartozott a sétatéri (promenádos) tisztító.¹⁹

Az 1850. évi instrukció szerint az Angolkertet a fürdővendégek sétánynak használták, ezért a sétateretkre vonatkozó előírások itt is megtartandók: a fák tövét hetente öntözni kellett, ősszel a száraz fákat ki kellett vágni, és helyükbe jól tenyésző platán-, gesztenye- és akácfákat ültetni. Kora tavasszal a száraz ágakat le kellett nyesni, a leveleket összegerebléltetni, az utakat kivágatni, szóval jó karban tartani; „minden mindenkor tisztán, csinosan tartassék”.²⁰

Az 1850. évi instrukció az angolkerti hajdú kötelességeit 10 pontban foglalta össze. Az 1. pont szerint két söprővel és a lóhajtóval az utcákat, a sétatert, az angolkertet és a hidegfürdőkhöz vezető utat megsöpri. Gondoskodik az öntözésről. Vigyázza az angolkertet. Feladatainak nagyobb része azonban nem az angolkerthez kapcsolódott.²¹

Az Angolkert részlete a 19. század közepén

Az Angolkert 1834-ben, 1837-ben, 1858-ban

A Pallas lexikon által adott tömör meghatározás szerint az angolkert: „(park, tájkert). Nagyobb terület, mely szép fákkal, díszcserjékkel s virágokkal van beültetve, de a növények elrendezésében semmi szabályosság sincs benne; így pl. a virágok soha sincsenek ágyakba ültetve, hanem elszórtan díszítik a gyepet. Az angolkertnek az a célja, hogy ideális tájképet mutasson, olyant, mely nem mesterkélt, hanem mintegy természet szerű legyen. Az utak gondosan ápoltak ugyan, de nem szabályosak, a fák majd rendetlen csoportokban, majd nagyobb gyep-területeken egyenként vannak ültetve; itt-ott útvesztők vannak. Kisebb tavak, vagy a kerten átfutó patatok nagyon emelik az angolkert szépségét. A parkokban a szépnövésű honi fák és cserjéken kívül rendszeren idegenek (díszfák és díszcserjék) is nagyobb számban szoktak lenni (különösen kedveltek a Platanus-ok).”

A lexikon által adott definíciónak majdnem tökéletesen megfelel a Balaton-felvidék településeit elsőként ismertető Oláh János lelkész leírása. 1834-ben a Tudományos Gyűjteményben megjelent munkájában ismertette a hársfákkal beültetett sétateret, megemlítette a mulatókert szélén már álló Játékszínt, az Angolkerttről pedig így írt: „Mélyt megemlítenem a’ mulatókertet is, melyet az idevaló nép Angluskertnek nevez. Ez hazai fákkal és csemetékkel van beültetve, útjai mulattató csavargásúak, hol hegyre mennek fel, hol völgyre szállanak alá és jól töltettek. Néhol vagynak benne szérű nagyságú pusztahelyek is, és az utak mellett nyugvó padok.”²²

Carl Sigmund, a balatonfüredi gyógyfürdőről írt és 1837-ben megjelent legjobb reformkori mű szerzője szükségesnek tartotta, hogy a sétateren kívül egy másik sétahely is legyen a fürdőtelepen: „A’ színház megett és mellett éjszaknyugat felé, az angol mulató erdő terjed el a’ díszter felett domboruló ponton; még 50 ’s néhány évek előtt ültették azt bé; a’ fák jól megnőttek ’s ugyanazért a’ sétálóknak elegendő árnyékot nyújtanak. A rekkenő hőség’ idejében kivált déli órák alatt, de még szeles időben is, melly a’ sétateren szabadabb és érezhetőbb, kellemes menedékül szolgálhatna az; sőt egy könyvvel is, avagy bizodalmas barátságos beszélgetés közben örömet járkalna ott az ember, ha tisztábban és rendesebben tartatnék. A’ gyógyhelyünkre nézve nagyérdemű fürdőorvos, miután más sürgetősb javítások elvégezve leendének, kétség kívül erre is fogja fordítani az uradalom’ figyelmét; a’ vendégek összetódulása a’ sétateren, egy másik

sétahelynek szükségét nyilván kimutatja; kár lenne tehát egy olly közel ajánlkozó és alkalmas igen célirányos helyet elmellőzni.”²³

Az 1858. évi kataszteri térképen pontosan ábrázolták azt a területet, amelyet Oláh János és Carl Sigmund leírtak; látható a lombos fákkal és bokrokkal beültetett terület a park játékosan kanyargó és egymásba kapcsolódó útjaival, amely a később megnagyobbodott park déli részét alkotta a Peczféle 1870-es tervrajzon Ópark, a Lóczy-féle 1900-as térképen Tölgyeserdő néven. A térképen látható az Arácsról Füredre vezető és az Angolkert déli határán haladó szekérút, amelyet az Angolkert fejlesztése érdekében meg kellett szüntetni.

Az 1858. évi kataszteri térképen látható az Angolkert északkeleti sarkából kiinduló, az arácsi szőlőhegyre vezető fasorral (hársfákkal) szegélyezett sétatút is. Az 1836. évről készített fürdőorvosi jelentés szerint „az úgy nevezett angol kertnek a három lefolyt rendkívüli száraz esztendő által majd két harmada elszáradván, helyre hozatása végett mostan pagonyoztatni, részint ujonnan beültetni, s ez alkalommal az új ízlés szerint változtatni parantsoltatott, de még a t. község (közönség – szerző) régen óhajtott kívánsága is bétellyesítettik, ezen angol kertet három rendbéli hársfa alékkal a szőlő hegyekkel öszvekaptsolván, és így az uri vendégeknek kellemetes árnyékos sétahely készítettvén”.²⁴

Az 1838 és 1844 közötti fürdőorvosi jelentések szerint az angolkert „új ízlés szerint” készült el, „új téres utakkal, hidakkal és bevetett zöld gyp parti hiekkal”. Az 1840. évi jelentés szerint „Az angol kert új elrendelése folytatódik, ismét sok új téres utak, híd, vetett gyp, pártiak támadnak”.²⁵ Az 1842. évi jelentés szerint „az angol kert új ízlésű módosítása befejeztetett”. A teljes befejezés valójában 1843 tavaszára maradt.²⁶

3. A gyógydíj bevezetésétől a gyógyfürdő bérbeadásáig (1855–1917)

Ebben az időszakban az Angolkert területén építészeti vonatkozásban bekövetkezett változások: 1868-tól a közházat művészeti célokra már nem használták, 1878-ban elbontották. 1860 és 1863 között az Angolkert közepén felépült az új fedett színpad, az Aréna. Az 1870-es években használaton kívül került a Lövölde. Az angolkerttől délre felépült a fedett gyógyterem, a kurszalón, amelyet 1880-ban adtak át. Áthelyezték a füred–arácsi utat, amely a feltétele volt az Angolkert további fejlesztésének. A virágkertészet számára üvegházat, az

Angolkert és a parkok fejlesztésére faiskolát létesítettek.

Az 1860-as évek második felében a fürdőtelep és Angolkert nyugati részén a parcellázások után megindult villaépítések következtében létrejött a Zsigmond és a Liget utca, amelyeknek a fásításáról is gondoskodni kellett.

1855-től a gyógydíjból származó bevételből kellett volna gondoskodni a színházról és színtársulatokról, a zenészekről, a kórházról, a fürdővendégek kényelméről és a fürdőtelep szépítéséről. A helytartósági rendelet szerint a gyógydíjak 25%-át kellett szépítési célokra fordítani.²⁷

A gyógydíj felhasználásáról a fürdőhelyi bizottság döntött, amelyben a tihanyi apát elnökölt, a teendőket elsősorban Écsy László fürdőintézeti igazgató végezte. A bizottság ülésein három alkalommal részt vett és javaslatokat is tett a füredi villatulajdonos Jókai Mór. A gyógydíjbevételek nem fedték a kiadásokat, emiatt szükség volt kölcsönökre, amelyeket részben a tihanyi apát, részben a fürdőigazgató Écsy László adott.

A fürdőbizottság 1855. július 26-án tartott ülésén két célt tűzött ki: 1. Az alsó sétatér elkészítése. 2. Fedett sétány létesítése. Az első célkitűzés azáltal valósulhatott meg, hogy az apátság átadta parti területeit, és megszerezték a Horváth-házhoz, Posta-házhoz tartozó kerteket is. A Balaton lecsapolása következtében ismét nagyobbodott a terület, amelyen kialakították az alsó sétateret és a díszes parti sétányt, a Deák Ferenc sétányt.²⁸

Az 1856. augusztus 20-i fürdőbizottsági ülésen döntöttek egy fürdőtelepi kertész alkalmazásáról évi 500 forint fizetéssel „*részint a felállítandó sétány alakításának vezetésére, részint ennek s a' már létező fürdőbeli sétány s parknak, aleeknek tisztán, rendezett s gyönyörködtető karbantartására a gyógydíj jövedelemből évenkénti ötszáz pengőforinttal díjazandó egy alkalmas kertész mentül előbb, s mindenesetre még ez év folytán oly fel-tétellel fogadtassék fel, miszerént ez a' tervet készí-tendő egyénnek ide érkeztekor szinte megjelenjen a' hely színén, ennek eszméi eránt magának annál alapossabb tudomást szerzendő. A' tihanyi tisztelt urodalom részéről azon alapos reménnyel kecse-gtetvén magát a' bizottmány, hogy miután az eddigi sétányok, parknak fenntartását eddig különben is kizárólag az urodalom eszközölteté tihanyi kertésze által, most ezen tehertől megszabadulván, bizonyal nem tagadandja meg a' felfogadandó fürdőbeli kertésznek emolumentumait legalább természetbeli szállás adatására javítani s ezzel elérhetővé tenni*

azt, hogy a' fürdőhez számára tanultabb kertész szereztethessék meg.”²⁹

Az apátság által fizetett alkalmazottak 1864-ben: egy kertészleány 2 hónapra, 3 söprő és kertészlegény 4½ óra, 4 söprő 4½ óra, egy nyári nappali őr, egy lámpagyújtó és éjjeliőr, egy árnyékszék tisztogató, egy téli éjjeliőr.³⁰ A kertészeti munkák felügyeletével az 1860-as években Glocker Jenő műkertészt bízták meg.³¹

A Fenyves kialakítása 1877-től

A fürdőbizottság az alsó park rendezése után foglalkozhatott a felső park fejlesztésével. Az 1869. szeptember 1-jei ülésén gróf Zichy László és Csernyus Andor előadta a felső park lepusztult állapotát, és indítványozták a park rendezését. Világosan megfogalmazták a stratégiai célt: ha Balatonfüred a hazai fürdők között az első, akkor „*a kor igényeinek megfelelőleg oly színvonalra kell emelni, hogy az a külföld hírnevesebb fürdőivel a versenyt sikeressen kiállhassa, s hogy ezen feladat kivitelét jó eleve már most lehet és kell az egész helynek terjesztése, csinosítása, de kiválólag szép kertek, sétányok s ültetvények alkotása által biztosítani.*” „...*a nemzeti büszkeség sem engedheti meg, hogy sokkal jelentéktelenebb, kisebb s aránytalanul kevésbé látogatott külföldi fürdők szebb kertekkel, sétányokkal dicsekedjenek, s ennél fogva vendégeiknek túlnyomólag kellemesb lakást, sétákat s szórakozást nyújtsanak, mint az ország első fürdője...*”³²

Az Angolpark megtervezésére 1869-ben Pecz Ármin pesti műkertészt kérték fel, aki a tervrajzot 1870-ben elkészítette, s azt 1871-ben bemutatták a fürdőhelyi bizottság ülésén.³³ Megvalósítása csak a fürdő-arácsi út áthelyezése és megyei útként való megépítése és átadása (1874) után kezdődhetett meg. A megyei út átadása után megszüntették az Angolkert déli határán vezető fürdő-arácsi szekérutat.

1877. augusztus 30-án a fürdőbizottság ülésén Molnár Aladár indítványozta, hogy még a gyógyterem és a fedett sétány elkészülte előtt, a nap ellen védendő, a villák mögötti területek parkírozottassanak, az (megyei) út mellett a faültetés az uradalom birtokának határáig történjen, onnan a vármegye végezze.³⁴

Jalovics Aladár, a kerek templom lelkésze a balatonfüredi gyógyhelyről szóló könyvében megörökítette az első fenyőfa elültetését 1877-ben. Az esemény ünnepélyes külsőségei bizonyítják a Fenyves létrehozásának jelentőségét.

„1877. november 14-én délelőtti 11 órakor ültetél el az első fenyőfát nagyságos Simon Zsigmond tihanyi apát úr az angolkert mögött elterülő új parkban. Ezáltal tényleg megvetette alapját a 8 holdnyi területű fenyőparknak. Zászlók lengése, mozsarak durrogása közt és szép közönség jelenlétében ment végbe az ünnepély. A fenyőültetést megelőző beszédében kiemelte az apát úr, hogy ő most midőn az első fát – szívesen engedve a közóhajnak – elülteti, kívánja, hogy az Isten mindazoknak, kik ezen új park árnyai alatt üdülést keresnek, teljes egészségüket visszaadni, vagy ha megvolna, megtartani méltóztassék. Azután a díszesen fellobogózott fát az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében elültetvé. A jelen voltak mind néhány kapa földet hintettek a fenyő gödrébe. Ezután őnagysága megöntözté a fa tövét, mit a jelen voltak szintén utántettek. Az apát úr minden egyes ténykedését mozsárdurrogás követte. Ezen első fenyőfa, melynek ültetőjével együtt igen hosszú életet kívánunk, a park közepén igen kiváló helyen áll. A park tervezete általán az egész ültetvényeknél, mint már említettük, Pecz műkertész műve. A ligetút és új park kitűzését Écsy József úr, a kivitelt pedig Écsy László igazgató úr vezeté.”³⁵

A Fenyves létrehozásához gróf Zichy Nándor, gróf Festetics és a gróf Esterházy család több tagja 3000 darab fenyőfát ajándékozott.³⁶

1883-ban a tihanyi apát a 7 holdas terület mellé újabb 7 holdat átengedett a park háta mögött lévő szántóföldekből fenyves céljára. (Az Angolkert 1790-ben 6¾ holdas és a Fenyves 7+7 holdas területe, összesen 20¾ hold alkotta a Kiserdőt.) Écsy Lászlóra bízta a fásítást, a költségeket a gyógydíj pénztárból kellett fedezni.³⁷

1884-ben Écsy jelentette a fürdőbizottságnak, hogy a park melletti fenyvest továbbra is műveltette, s a Fenyves egy része már jövő évben használható lesz. A bizottság megbízta Écsyt, hogy folytassa a fásítást és az utakat is gondoztassa.³⁸

1890-től 23 éven át Hill József műkertészt alkalmazták főkertésznek, akinek az utóda Moiser József lett.³⁹ Az 1912. évi költségvetés a kertészetre 6000 Koronát szánt, két állandó, április elejétől augusztus végéig pedig 4 felnőtt és nyolc 14-16 éves munkás alkalmazását tartotta szükségesnek.⁴⁰

A Gyógyterem átadása (1880) után a Gyógyterem és a fedett sétány előtt csoportokat, gye- és virágszönyegeket (parthiekat) alakítottak ki, amelyek mögött kezdődött az angolkert.

A fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyveiből követhetők a parkok és a sétányok közművesítésé-

nek (világítás, vízvezeték, csatornázás, öntözés) megoldására tett javaslatok és időnként a megvalósításuk is.

Zala vármegye törvényhatósági bizottsága 1904. december 12-én megtartott közgyűlésén elfogadta a balatonfüredi fürdőszabályzatot, amelyet a belügyminiszter 1905. április 26-i leiratával jóváhagyott.⁴¹

A fürdőszabályzat szerint a gyógy- és zenedijakból kellett fedezni a következő kiadásokat: „a gyógy- és zenedijakat a múltból terhelő tartozások évenkénti törlesztése, a fürdőtelep belterületén a sétányok útjainak, ültetvényeinek létesítése, fönntartása, s úgy ezeknek, mint az utcáknak fásítása, tisztántartása, öntözése, továbbá a közterek világítása, a sétánypadok beszerzése és gondozása, a fürdőtulajdonos tihanyi apátság tulajdonát képező gyógyterem és mellékhelyiségeinek, valamint a földött sétánynak és olvasótermeknek belső jókarban és tisztántartása, fűszerelése és díszítése, valamint világítása és úgy a hír-, mint szépirodalmi lapok beszerzése, az ott alkalmazott szolgák díjazása, a kertészet ápolása, a kertész lakása, fizetése és munkásainak díjazása, az üvegházak fönntartása, a zenészek díjazása és lakása, a zenepavillonok fönntartása, zongorák beszerzése és javítása; a csendőrkülönítmény lakása és élelmezési pótléka; a gyógy- és zenedijak kezelésével összekötött díjazások, úgymint nyomtatványok, gyógy- és zenedij kezelő és szedőnek járandósága; a színház fönntartása, a színészek segélyezése, nappali örök és lámpagyújtogatók fizetése stb.”

A gyógy- és zenedijakból csak részben kellett fedezni az öntözés, szeméthordás, a savanyúvíz kiszolgáltatásánál alkalmazott szolgák és a hírlapokban közzétett hirdetések költségeit.

4. A bérbeadástól az államosításig (1917–1949)

Az 1917-ben megkötött szerződés⁴² alapján a fürdőtelep a Balatonfüred Gyógyfürdő- és Forrásvíz Vállalat Rt. bérletébe került, majd onnan egy monstre per után 1935-ben vissza az apátsághoz.⁴³

Ebben az időszakban elbontották a Színkört, amelynek a helyén tenispályák épültek. A tenissportot űzők számára klubházat nyitottak. Az alsó sétateren lebontották a fényképezslakot, a Karolina-lakot (az ún. suszterfrontot) és 1938-ban a zenepavilont, hogy helyet adjanak a Széchenyi-szobornak. 1940-től beszüntették a térzenét. Az új kikötő felépítése szükségessé tette az üvegház áthelyezését.⁴⁴ Az 1820-as évek elejétől működő szegények kórházát a kikötő elől az Angolkert keleti

sarkába áthelyezték. Az 1930-as években jelentős fejlemény volt a községi víz- és csatornamű létesítése.

Az 1904. és 1910. évi fürdőszabályzatok után a Fürdőtörvény (1929. évi XVI. tc. és a 2810/1931. M. E. sz. rendelet) gyökeresen megváltoztatta a fürdőtelepi parkok helyzetét. A gyógyhelyi bizottság (később lényegében azonos a fürdőegyesület választmányával) ülésein már nem a tihanyi apát, hanem a szolgabíró, később a járási főjegyző elnökölt. A parkfenntartást a gyógydíjakból kellett volna fedezni, s abból a fürdőigazgatóság kiadásait általányszerűen megtéríteni, azonban ennek során állandósult a tulajdonos tihanyi apátság, ill. a fürdőigazgatóság vitája a gyógyhelyi bizottsággal, a megyei közigazgatással és a BIB-bel.⁴⁵

A fenntartás összetett problémát jelentett: 1. A Bencés Rend csak a fürdőtelep egy részének volt a tulajdonosa, ugyanakkor a magántulajdonát képező parkokat az egész fürdőközönség használta. A kertészet is rendi tulajdonban volt. 2. Más közelebbi fürdőhelyektől (Hévíz, Siófok) eltérően a füredi fürdőtelep parkjait Balatonfüred gyógyhelyi jellege miatt nem csak a nyári szezonban, hanem egész éven át karban kellett tartani. 3. A gyógyhelyi bizottság rendelkezett a gyógydíjakkal, de a fenntartási költségek egy részét igyekezett a Bencés Rendre áthárítani. 4. A fenntartás terhei részben Balatonfüred községet terheltek, amely a gyógyhely területéről befolyt házadóból tudott hozzájárulni a fenntartáshoz.

A gyógyhelyi bizottság költségvetése az 1930-as években jelentős mértékben csökkent. Megszüntették a Holényi Gyula által betöltött főkertészi állást. A gyógydíj terhére teljesítendő kifizetések egyre nagyobb mértékben terheltek a Bencés Rendet. A fürdőigazgatóság kiadásai az 1700 Pengőről (1939) 15 ezer Pengő (1943) fölé emelkedtek, és meghaladták a gyógydíjpénztári kifizetéseket, annak ellenére, hogy a költségek egy részét a fürdőigazgatóság nem számolta fel.⁴⁶

Év	Gyógydíjpénztárból	Fürdőigazgatósági pénztárból
1939.	12.186,74	1.705,69
1940.	12.944,40	6.192,96
1941.	12.421,14	5.573,57
1942.	15.271,40	7.134,49
1943.	15.000,00	15.554,90

A felső park állapota a háborús évekre leromlott. Az alispáni és a szakértői vizsgálat a park, gyógytér és a felső park fenntartásának költségeit több mint kétszeresére becsülte annak, amit általánképpen a Bencés Rend kapott a gyógyhelyi bizottságtól.⁴⁷

5. Az államosítás utáni időszak

1945-től a frontvonal kiépítése, majd az 1948-ig tartó orosz megszállás következtében a fürdőtelep, a gyógyfürdő és a parkok faállományukkal együtt súlyosan károsodtak. A Gyógytermen, Szanatóriumon és a balatoni uszodán kívül megsemmisült a park villanyhálózata és padjai, károsodtak a kertészeti üvegházak.

1949. március 1-jén a tihanyi apátság fürdőtelepi birtokaiból megalakult a Szanatóriumi Nemzeti Vállalat, amelynek főkertésze Máthé János lett. Az ő irányításával indult meg a fürdőtelepi parkok újjáépítése. Néhány év múlva a park a községi tanács fenntartásába került. A Máthé János irányította kertészethez köztisztasági alkalmazottak, a nyilvános WC-k, szénsavas kutak kezelői, park- és éjjeliőrök tartoztak.

A bazársor építése miatt új kertészetet kellett létrehozni. Újra és újra küzdeni kellett a park és a sétány ellen irányuló tervek megvalósulása ellen. A sétány felújítása platánfákkal történt a Máthé János által szorgalmazott hársfák helyett. Máthé János fő célja az volt, hogy az elpusztult parkot egy Füred nemzetközi híréhez méltó dendrológiai (fajtatani) szempontból is értékes parkká építse. Ehhez a kül- és belföldi botanikus kertekből rendelte a díszbokrok, cserjék, fák szaporítóanyagát. A park megszüntetett faállományát (szil, hárs, vadgesztenye, platán, juhar, nyár) kiegészítette lombkoronájuk formájával, virágzatuk egyediségével kitűnő növényekkel (díszalmafa, -szilva, -cseresznye, -galagonya, tulipánfa, eperfa, nyári orgona, páfrányfenyő, magyalfa stb.). 16 fajta hárs, köztük a füredi hárs követte egymást a parkban. Sziklakertet (alpesi kert) létesített a Gyógytéren.⁴⁸

Máthé János tevékenysége elsősorban az alsó parkra és a Gyógytérre irányult, a felső park kevesebb figyelmet kaphatott.

A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1979. június 19-én 160/1979. sz. határozatával a Kiserdő Természetvédelmi Területet megyei természeti értékké nyilvánította. Ekkor a területe közel 10 hektár volt.

A Kiserdő egy részlete az 1980-as években

Az Angolkert funkciója: a nyári színház (Aréna)

A fürdőközönség körében az Angolkert mindig háttérbe szorult a gyógytér és a parti sétányok mögött. 1841-től azonban az Angolkert kellős közepén megépített nyári színpár által új funkciót kapott, aminek következtében – Oláh Jánossal kifejezésével élve – nem csak „*Vénus madarai*”, hanem a fürdővendégek is naponta látogatták.

A Kiserdő történetének kutatása közben sorra kerültek elő a második balatonfüredi színház, a nyári színpár, közismert nevén az Aréna történetét tisztázó levéltári dokumentumok.

A helytartótanács számára készült hivatalos jelentések szerint az Angolkert rekonstrukcióját Écsy László fürdőfelügyelő irányította. A rekonstrukció befejezése idején, 1841-ben Kisfaludy Sándor javasolta a nyári színpár felépítését. (1838-ban Hegedűs Zsigmond már tett ilyen javaslatot.) Ez a tény azt bizonyítja, hogy Kisfaludy tisztában volt azzal, hogy az általa kezdeményezett első színház-épület mint építészeti mű nem felelt meg a rendelkezésnek.

A nyári színpár felépítését az úri vendégek választmányának meghatalmazottjaként gróf Zichy

Ödön felügyelte. Écsy Lászlónak, a fürdővendégek megbízottjának kézírásával készült az Aréna lapító okiratának irat fogalmazványja. Eszerint a tihanyi apát „*egy nappali Színház (Arena)*” céljára a sétakertben egy 15 x 9 öles területet adott, s ezért a földesúri jogainak az elismeréseként évi egy ezüstforint bérleti díjat kapott.

1841-ben már álltak az Aréna falai, amelyeket kőből építettek, ebből következően azokat nem ideiglenes, hanem állandó építmény céljaira emelték. 1842-ben a fa részekkel kiegészítették, és már játszottak is benne. Ugyanettől az évtől kezdve fizették a társulatok a bérleti díjat.

A helytartótanács számára készült 1846. évi hivatalos jelentés szerint – a szakirodalomban eddig megjelent nézetekkel szemben – 1846-ban nem építették fel az állandó nyári színpárt, hanem elrendelték annak lebontását. A félreértéseket az okozta, hogy ugyanabban az évben rendelkeztek az első színházi épület, a közsínház átépítéséről is: „*A T. Uri Választmány T. Nemes Zala megye meg-egyeztetésével az álló Magyar Nemzeti Színházat magossabrá emeltetni, bellül egy emeletű páholyokkal, kívül és hátul pedig még több mellékes szobákkal a színészek számára ellátni határozta, az angol-*

kertben kezdett, de eddig bé nem végeztetett nappali színekörnek falait pedig lebontattni, és köveit eladattni rendelte...”

Az Aréna lebontására vonatkozó rendelkezést nem hajtották végre, a társulatok továbbra is fizették a bérleti díjat. Mivel a közsínház átépítése nem érte el a kívánt célt, emiatt 1860-ban a „színekört építő bizottmány” kezdeményezésére megkezdtek az új színekör felépítését, amelyben végleg otthonra talált a füredi nyári színjátszás. 1878-ban a közsínház elbontották.

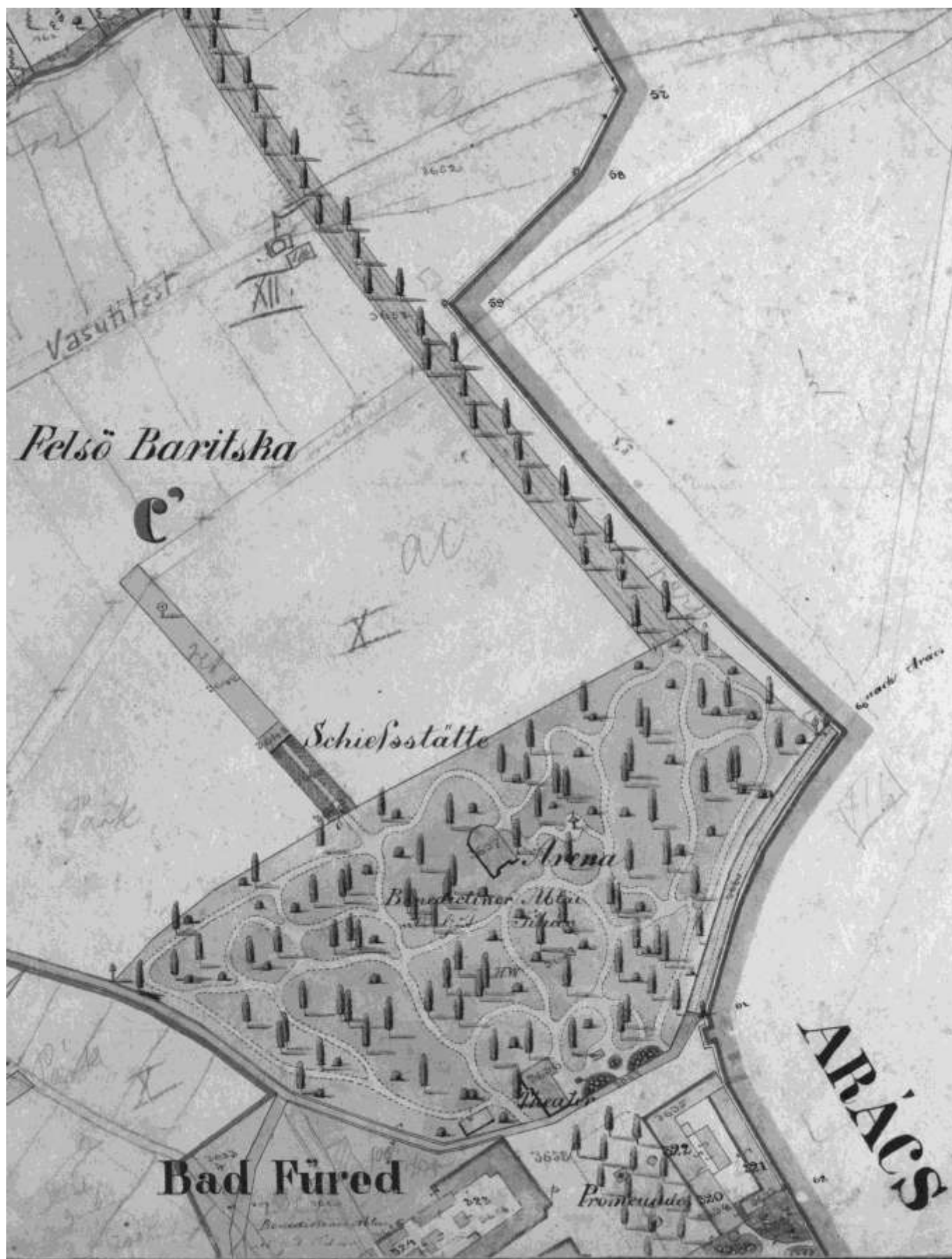
Az Aréna felépítésével a Kiserdő új, éltető funkciót kapott. Ennek visszaállítása ma már nem lehet több, mint történelmi álom.⁴⁹

Jegyzetek:

- 1 Lichtneckert András: A füredi savanyúvízi gyógyfürdő kezdetei 1702–1755. Füredi História. VI. évf. (2006) 2. sz.
- 2 Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Tihanyi apátság levéltára (TAL). Acta abbataie. Capsa 25. Nr. 4. Conscriptio dominii Tihany anno 1787.
- 3 VeML Veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyve (Vk. hh. jkv.). 1790. Nr. 45.
- 4 Magyar Országos Levéltár (MOL). Helytartótanácsi levéltár. Számvevőség. Jelzetes könyvek. XV. A. 13. Conscriptio des in den Szalader Comitatus liegenden diverticuli Füreder Sauerbrunnen, welcher zu der aufgehobenen Tihanyer Benedictiner Abtey gehörig ware, wegen Verpachtung der letzteren aber durch unterzeichnete Conscriptores besonder beschrieben worden ist.”
- 5 VeML Vk. hh. jkv. 1790. Nr. 45.
- 6 Lipták Gábor: Balatonfüred fejlesztési terve a XVIII. században. Magyar Építőművészet. 1963. 2. sz.
- 7 VeML TAL Acta abbataie. Capsa 7. Nr. 5. Az instrukció szerint a Situationsplan mellett volt egy kisebb terv is. A Situationsplan előkerüléséről Lipták Gábor: Balatonfüred fejlesztési terve a XVIII. században. Magyar Építőművészet. 1963. 2. sz.
- 8 MOL Helytartótanácsi levéltár. Számvevőség. Jelzetes könyvek. XV. A. 13.
- 9 Magyar Hírmondó. 1792. 372. Közli Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988. 63.
- 10 Máthé János: A füredi sétány története. (Kézirat Zatkalik András birtokában.)
- 11 MOL Helytartótanácsi levéltár. Departamentum sanitatis. 1820. Fons 7. Pos. 4.
- 12 VeML TAL Acta abbataie. Capsa 7. Nr. 2. 26.
- 13 MOL Helytartótanácsi levéltár. Departamentum sanitatis. 1820. Fons 7. Pos. 4.
- 14 VeML TAL Acta abbataie. Capsa 7. Nr. 3.
- 15 VeML TAL Liber perceptionum et erogationum anni 1804/1805, 1806/1807, 1807/1808, 1808/1809.
- 16 MOL Helytartótanácsi levéltár. Departamentum sanitatis. 1819. Fons 7. Pos. 17. (16.)
- 17 VeML TAL Acta abbataie. Capsa 7. Nr. 16.
- 18 VeML TAL Savanyúvízi iratok. 1. doboz.
- 19 Uo.
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Oláh János: Gyümölcsfa-kertészet. A Balaton-felvidék és szőlészet-borászatának hiteles leírása 1834–1854. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Lichtneckert András. Balatonfüred, 2009. 36.
- 23 Carl Ludwig Sigmund: Füred's Mineralquellen und der Plattensee für Ärzte und Badegäste. Pest, 1837. 25–26. Részbeni magyar fordítása: Füred' ásványos vizei, és a' Balaton. In: Tudományos Gyűjtemény. 21. évf. (1837) VII. k. 14.
- 24 Zala Megyei Levéltár (ZML). Zala vármegye köz- és kisgyűlési iratai, 126/1837. január 9.
- 25 Uo. 179/1841.
- 26 Uo. 3007/1843., 775/1845.
- 27 VeML Balatonfüredi fürdőbizottsági ülések jegyzőkönyvei, 1855, 1858.
- 28 Uo. 1855. július 26.
- 29 Uo. 1856. augusztus 20.
- 30 Lichtneckert András: Écsy László fürdőigazgató és naplója. In: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892. Balatonfüred, 2008. 11–12.
- 31 Lichtneckert András: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892. Balatonfüred, 2008. 28, 29, 33, 67, 89, 90, 95.
- 32 VeML Balatonfüredi fürdőbizottsági ülések jegyzőkönyvei, 1869. szeptember 1.
- 33 Uo. 1869. szeptember 1., 1870. szeptember 4., 1871. szeptember 5.
- 34 Uo. 1877. augusztus 30.
- 35 Jalsovics Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva 1878. Szerk. és a bev. tanulmányt írta Lichtneckert András. Balatonfüred, 2008. 35–36.
- 36 Uo. 36.
- 37 VeML Balatonfüredi fürdőbizottsági ülések jegyzőkönyvei, 1883. szeptember 5.
- 38 Uo. 1884. szeptember 6.
- 39 Uo. 1890. augusztus 23., 1913. július 31.
- 40 Uo. 1911. július 22.
- 41 Zalavármegye szabályrendeleteinek gyűjteménye. Össze-
gyűjtötte és kiadta Czobor Mátyás. Pécs, 1913. 266.
- 42 VeML TAL Vegyes gazdasági iratok. 53. doboz.
- 43 Bencés Rend Pannonhalmi Levéltára (BRPL). TAL Rendezés alatt lévő iratok. – VeML TAL Vegyes gazdasági iratok. 53. doboz.
- 44 Gácsér József: Parkfenntartás – gyógydíjpenztár – térzene. 24, 24c, 31, 33. A Gácsér József pannonhalmi főjósághoz tartozó és balatonfüredi fürdőigazgató által írt 39 oldal terjedelmű összefoglaló az államosítás előtti évben, 1948-ban készülhetett. BRPL A jelenleg rendezés alatt álló iratok között bedobozolva.
- 45 Uo.
- 46 Uo. 37.
- 47 Uo. 27.
- 48 Máthé János: A füredi park újjáépítése. (Kézirat Zatkalik András birtokában)
- 49 E dolgozat a Kiserdő felújítását célzó pályázat céljából született. A balatonfüredi nyári színház történetéről szóló dolgozat más alkalommal fog megjelenni.

Melléklet:

Az angolkert az 1858. évi kataszteri térképen. VeML Térképtár.

Az 1858. évi térkép részlete

ELEK MIKLÓS

A BALATON GŐZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG RÉSZVÉNYE (1846) A HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY NUMIZMATIKAI EMLÉKEI 1.

Kossuth Lajos 1842-ben Balatonfüreden nyaralt. A Pesti Napló 1842. augusztus 7-i számában jelent meg híres fürdőlevele. *„Szép ez a Balaton, szép mindenkoron (...) És mégis az embernek szíve fáj, midőn e roppant vízre tekint. Oly holt, minő csak Palesztínában a megátkozott Holttenger lehet. (...) nagyobb, mint némely vármegye, mint némely fejedelemiség, (...) s rajta mégis egyetlenegy hajó sem libeg, kivevén talán a füredi sétaladikot, vagy egy nyomorult halászcsonakot. (...) Volna csak másutt e tó (...) s fürge gőzösök ünnepelnék rajta az emberész diadalát.”*

A balatoni gőzhajózás ügye mellé állt Hertelendy Károly Zala megyei alispán, de az elképzelés gróf Széchenyi István nélkül nem vált volna valóra. Széchenyi tárgyalta a megyei vezetőkkel, az óbudai hajógyárral, nagybirtokos társaival. Ennek következtében számos mágnás, birtokos nemes, városi polgár és értelmiségi jegyzett részvényt. Széchenyi egymaga, előbb 10, majd még 40 részvényt kötött le. A Kossuth által elkészített alapszabály-tervezet 400 db. 150 forintos részvény kibocsátását rögzíti, de a gőzhajózás fejlesztése érdekében további részvényeket bocsáthat ki a társaság.

A Veszprém Megyei Levéltárban megtalálható a tihanyi apát kimutatása az általa gyűjtött aláírásokról.¹ Ezek szerint az apát egymaga 17 részvény-jegyzőt gyűjtött, önmagát is beleértve, két db. részvény jegyzésével. Rajta kívül többek között jegyzett még Rimely Mihály pannonthalmi főapát, Max Ferdinánd zirci apát, Adler József fürdőorvos (ő szintén két darabot), Écsy László fürdőigazgató és Somogyi Zsigmond a füredi nemesek egyik vezetője. A Helytörténeti Gyűjteményben található példány Bresztyenszky Béla² tihanyi apát egyik részvénye volt és dr. Sólomos Szilveszter OSB ajándékként került hozzánk (Lsz. 2006.2.1.).

A részvény leírása: A kettéhajtott fehér ív első oldalán, sárga alapnyomaton szőlőindás keretbe foglalt tájkép, előtérben egy folyami gőzhajóval. Magyar és német nyelvű (csak a magyar szöveget ismertetjük).

LAP 3. (kézírással, rászteron) SZÁM 13. (kézírással, rászteron) / BALATON-TAVI GŐZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG ÁLTAL / T: Cz: Brettyenszky (sic!) Adalbert Úr (kézírással, rászteron) / Ezen vállalatban egy részvény tulajdonosának / akkép ismertetik el, hogy a társaság rendszabályainak és az igazgatóság minden határozatának magát aláveti / 1846. / Balaton-Gőzhajózási / Igazgatóság (sic!) / Hertelendy Károly, Weisz Bernát Ferenc(?) (autográf aláírások) / Elismerés a 150 ezüst forintos járulékra teljesített befizetéséről. /

A szövegrész alatt táblázat található a részletfizetésekről, 3x50 forintról.

Alul két angyal között a koronás kiscímer. A díszítés alján: Artist Anst v.I. Förster in Wien (nyomdahely megjelölés)

Méret: 290x460 mm

Alapnyomat: 250x420 mm

Az ív második oldalán Écsy László fürdőigazgató kézirásával az osztalék kifizetésének igazolása (1881), a negyedik oldalon pedig Simon Zsigmond tihanyi apát hagyatékára való utalás olvasható.

Mi lett a kibocsátott részvények későbbi sorsa, hány darab maradt meg belőlük napjainkra?

A gyűjteményünkben őrzött példányon kívül, legalább egy példány van a Pannonthalmi Bencés Főapátság gyűjteményében. Még 1-1 példány található a MAHART központjában, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban, a Zala Megyei Levéltárban (Hertelendy Károly nevére) és két magángyűjteményben. Több példányról pillanatnyilag nincs tudomásunk.³

Felhasznált irodalom:

Zákonyi Ferenc: *Balatonfüred*. Veszprém, 1988

Jegyzetek:

1 T. A. lvt. Capsa 6. No. 22.).

2 Bresztyenszky Béla (1786–1850) 1838-tól haláláig tihanyi apát, aki e tisztség betöltése során rengeteget tett a füredi fürdő fejlesztéséért.

3 Megköszönöm dr. Pallos Lajos (MNM Éremtára) szíves tájékoztatását, segítségét.

NAGY FERENC

A BALATON EGYLET ELSŐ ALAPSZABÁLYA

Az Országos Levéltárban a Belügyminisztériumi levéltár gyűjteményében fellelhető néhány dokumentum, amely a Balaton Egylet megalakulásával, illetve annak alapszabályával kapcsolatos (levéltári jelzete: OL K 150 1889-VII-8-45443.). Tanulmányomban az alapszabálynak csak a Balatont, Balatonfüredet érintő pontjaival foglalkozom, az adminisztratív vonatkozású leírások ismertetésétől eltekintek.

Az alakulóban lévő Balaton Egylet alapszabályának tervezetét jóváhagyás céljából gróf Esterházy László, mint ideiglenes elnök – az érvényes előírásoktól eltérően – közvetlenül Tisza Kálmán miniszterelnöknek, egyúttal belügyminiszternek küldte meg 1882 szeptemberében. Levelében az alakuló egylet ideiglenes székhelyének a Magyar Írók és Színművészek Társaságának helyiségét, a Nemzeti Színház „bérházát” jelölte meg. A Belügyminisztérium Esterházy beadványát – az érvényes hivatali út szerint – véleményezés céljából Zala vármegye „közönségének” küldte meg. Az alapszabályt végül is a Belügyminisztérium 1882. december 18-án hagyta jóvá, és egyúttal utasította a Budapesti Közlöny szerkesztőségét ennek hivatalos közzétételére.

Az alapszabály szerint a Balaton Egylet célja: a gyógyfürdők üdítő hatásának általános említésén kívül kirándulások, versenyek rendezése, gazdasági érdekek előmozdítása. Feladata továbbá irodalmi ismertetések által a Balaton vidékét minél szélesebb körben bel- és külföldön népszerűsíteni. Az egylet székhelye: május 1-jétől szeptember 30-ig Balatonfüred, október 1-jétől április 30-ig Budapest. Az egylet jelvénye: tojásdad keret felirattal,

„Balaton-egylet”; középen egy sellő egyik kezében cseréget, másikban nádszálat tartva. Jelmondata: „Jó kedv, bőség”.

Az Egylet szakosztályai és azok feladatai: a.) Gyógyászati szakosztály. A Balaton vidékére jövő, gyógyulást és üdülést kereső közönség egészségügyi igényeinek támogatása; a Balaton környékén sok helyen fellelhető ásványvizek gyakorlati és irodalmi ismertetése; az éghajlati- és fürdőviszonyok tudományosan kezelt ismertetése meteorológiai kimutatással; b.) Kirándulási szakosztály. Lehetőleg állandó kirándulásokat szervezni Balatonfüred, Balatonkenese, Balatonalmádi, a Nosztori-völgy, Tihany és Badacsony közt, továbbá minél gyakoribb utazásokat indítani a Balaton-partnak Balatonfüredtől távolabb fekvő érdekesebb pontjaira, a zalai várromokra, Veszprémbe és környékére; c.) Sport szakosztály. Feladata a vízi sport megkedveltetése, fejlesztése, a közgyűlés alkalmával versenyek rendezése (lövészet, halászat, vadászat); d.) Gazdasági szakosztály. Legfőbb feladata a borászat, a haltenyésztés fellendítése; e.) Irodalmi szakosztály. Szerkeszti a közgyűlések alkalmával megjelenő évkönyvet. Feladata továbbá a „bel- és külföldi hírlapok által a Balaton vidékét mennél ismeretebbé tenni és iránta az érdeklődést fenntartani, fokozni”.

A Balaton Egylet választmánya évente kétszer tart ülést, egyszer Budapesten, egyszer pedig Balatonfüreden. Az éves közgyűlést évenként egyszer nyáron Balatonfüreden tartják.

ELŐFIZETŐI FELHÍVÁS

Tisztelt Olvasóink!

Folyóiratunkat a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület adja ki, a kiadás költségeit egyrészt az egyesület bevételeiből, (a tagdíjból és a felajánlott adó 1 %-ából) másrészt a folyóirat eladásából, valamint a Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény támogatásából biztosítjuk. Az évi 4 szám tervezett megjelenését csak abban az esetben tudjuk megvalósítani, ha a kiadási költségek fedezetét előteremtjük.

Az előfizetési rendszer lényegesen biztonságosabb, egyenletesebb, tervszerűbb lapkiadást eredményez, mint az eladásból utólagosan befolyt összegek.

Kérjük, Ön is segítse elő a lap rendszeres megjelenését azzal, hogy előfizet a Füredi História-ra!

A 2010. évi előfizetés díj 1.500.- Ft, amely tartalmazza a 4 szám árát és azok postaköltségét.

Ha előfizet lapunkra, biztosan és időben megkapja a Füredi História-t, Balatonfüred helytörténeti folyóiratát.

A lapot az egyesület tagjai tagilletmény formájában továbbra is megkapják, valamint szerzőinkhez, akik minden alkalommal lemondanak a honoráriumról, szintén térítésmentesen juttatjuk el a szerzői példányokat.

Szívesen és köszönettel vesszük a helytörténeti kutatások eredményeit feldolgozó cikkeket, visszajelzéseket, a régi Füreddel kapcsolatos emlékek feldolgozását.

Köszönjük, hogy ebben az évben is olvasóink voltak.

TÓTH-BENCZE TAMÁS

A BALATONFÜREDI VÖRÖSKERESZT SZERVEZET

A közelmúltban régiség-kereskedésben sikerült megszerezni a füredi szanatóriumban működő Vöröskereszt egy, feltehetően az I. világháborúból fennmaradt relikviáját a Városi Helytörténeti Gyűjtemény számára.

1914 augusztusában Mangold Gusztáv újságíró, szerkesztő, (Mangold Henrik füredi fürdőorvos fia) kezdte meg a Vöröskereszt balatonfüredi fiókjának szervezését. Ezt Vaszary Ernő vette át tőle, és 1914 novemberének közepétől kezdte meg hivatalosan működését a szervezet. Az év végére a balatonfüredi Vöröskereszt Egylet Langer István főszolgabíró, elnök és Fazekas Vilmos jegyző vezetésével három kórházat tartott fenn, továbbá megszervezték az ipartestületi, az arácsi szeretetházi és népházi kórházat. Utóbbiak szervezésében Langer Istvánon kívül elévülhetetlen érdemeket szerzett a a füredi körorvos felesége Halász Istvánné, a helyi Vöröskereszt alelnöke. Fáradozását a király (Ferenc József) arany érdemkereszttel ismerte el.

1915-ben a Vöröskereszt Egylet központi igazgatóságának felügyelete alatt balatoni katonai üdülőtelepeket gondozó bizottság alakult balatonfüredi székhellyel, gr. Forgách Károly elnök és Gallik Oszvald, Langer István, Vaszary Ernő, Cséplő Ernő részvételével. Később dr. Schmidt Ferenc vette át a Vöröskereszt helyi szervezetének irányítását. A szervezet hölgybizottságában helyet kapott gr. Forgách Károlyné, Vaszary Ernőné, Langer Istvánné.

1927. július 10-én a fiókegylet újjáalakult. 1928. január 29-i közgyűlésükön bemutatták az egyleti zászlót, a karszalagokat és a jelvényeket.

1930-ban új tisztkart választottak. Schmidt Ferenc örökös tiszteletbeli elnök lett. Vaszary Ernőné és Keserü Béla elnök, Szultzer Lajos ügyvezető alelnök, Halász Istvánné (a körorvos második felesége, az első 1923-ban elhunyt) női alelnök, Csada László titkár, Dömötör József, Gácser Dezső jegyző, Fekete György pénztáros, Papp Kálmán gondnok lett. A választmány tagjai ekkor: Babics Endre, Baán László, Cs. Darab József, Fekete József, Krassovány Márton, Nánay Sándor, Vaszary Ernő, Vámos Géza.

1934 elején járási fiókegyletté szervezték át.

1934 őszén megalakult a helyi Ifjúsági Vöröskereszt Egylet.

1936-ban vízből mentő és viharjelző állomást állítottak fel. A 30-as években rendszeresen vöröskeresztes bált tartottak.

1941-ben a helyi egyletet Babics Endre elnök, Schmidt Ferenc és Schmidt Jenőné társelnökök, Szuhács János alelnök vezették.

1945-ben Gubicza Antal esperes-plébános volt az elnök. A kommunisták közreműködésével megalkotották a Nemzeti Segély helyi szervezetét. A hivatalosan 1945. szeptember 2-án megalakult szervezet vezetésével Meduna Józsefet, majd Ránzay Ágostonnét (Adi néni) bízták meg. 1948-ban a Vöröskereszt képviselője is tagja lett a megalakuló Gyógyhelyi Bizottságnak. Ugyanebben az évben politikai indíttatásból Gubicza Antalt leváltották, helyét Röhrlich Ernő vette át.

1992 októberében a képviselő-testület által hozott határozat alapján 1993. január 1-jétől a közösségi házban önálló irodát kapott a helyi szervezet.

A Vöröskereszt tájékoztató táblája

LUCZ ENDRE

ADALÉKOK A BALATONFÜREDI KÖZFORGALMI KIKÖTŐ TÖRTÉNETÉHEZ

A kikötők – mióta csak hajózás létezik – hidakat képeznek a hajók és a szárazföld között.

Balatonfüreden, a legrégebbi és legismertebb balatoni fürdőhelyen már 1846 előtt is volt egy kezdetleges kikötő. Gróf Széchenyi István munkásságának eredményeként 1846-ban megalakult a „Balatoni Gőzhajózási Társaság”. Megrendelték a Balaton első gőzhajóját, a Kisfaludyt; amelyet 1846. szeptember 21-én, Széchenyi 55. születésnapján bocsátottak vízre a mai Tagore-sétánynál.

Az első kikötő tervét Széchenyi István titkára, Tasner Antal küldte el „*Nagyságos és Fő Tiszteendő Brestyenszky Béla Apát-Úrnak*”, a terület tulajdonosának 1846. december 16-án Tihanyba engedélyét és támogatását kérve a megvalósításhoz. A kikötő elkészültéig igen lassú és körülményes módon, csónakokkal szállították az utasokat a hajóig. A kikötő tervét elfogadták, s 1847 tavaszára elkészült egy facölöpökön nyugvó „híd”; nyaranta ezt használta a Kisfaludy gőzös, télen pedig emellett vesztegelt. Ezt a cölöphidat az évek során többször újjá kellett építeni, mert az erős hullámozás és a téli jegesedés használhatatlanná tette.

A jelenlegi kikötő helyének kiválasztását sok

éves tanácskozás és komoly vita előzte meg. Az egyik tanácskozáson 1935-ben Pataky főtanácsos, a kikötő-felügyelőség akkori vezetője előterjesztette, hogy a kikötő megépítésére két helyet tart lehetségesnek: az arácsi hercegi telket vagy Füreden a kápolna alatti, a Magyar Királyi Yacht Club melletti parti részt. Felszólította a résztvevőket, hogy nyilatkozzanak a kikötő elhelyezése felől. A jelenlevők – Peremartoni Nagy Sándor kivételével – a füredi megoldás mellett döntöttek. Ma már kimondhatjuk, hogy a hetven évvel ezelőtti tanácskozáson elődeink a lehető legalkalmasabb helyet választották.

Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkár, Balatonfüred országgyűlési képviselője ígéretet tett a kikötőépítés költségeinek biztosítására. Megkezdték a kikötő tervezését, majd a 230.000 pengős költségvetést is elfogadták. Tervezője Pataky Béla kir. műszaki tanácsos, a Magyar Királyi Balatoni Kikötőfelügyelőség főnöke.¹ A Balatoni Szövetség 1937-ben Keszthelyen tartott közgyűlésén bejelentették, hogy az új kikötő építésével egy időben Széchenyi Istvánnak szobrot állítanak Balatonfüreden.

BALATONFÜREDI GYÓGYFÜRDŐ

Balatonparti részlet

A füredi kikötő az 1940-es években

Elkezdődött a kikötő építése, lesüllyesztették a vízbe az alaphoz szükséges köveket. A *Balatonfüred* című hetilap 1938-ban a következőket írja: „Schlegel Oszkár mérnök vezetésével 130 munkás dolgozik serényen. A tavaly feltöltött félszigetszerű várakozópark még az őszön teljesen elkészül. Kiépítették a partvédő falat, ahova sárgaréz fogantyúk kerültek a kikötő csónakok számára. Holényi Gyula tervei szerint a parkot alacsony bokorrózsával ültetik be, hogy a növényzet a kilátást ne zavarja. Ugyancsak még az őszön elkészül a szárazföldet a mólóval összekötő vasbeton híd is. Örvendünk, hogy fürdőhelyünknek nemsokára híréhez és érdeméhez méltó kikötője lesz.”

A kikötő 1941 tavaszára készült el, a forgalomnak július 1-jén átadták, az ünnepélyes avatásra szeptember 1-jén került sor. A megnyitón jelen voltak a Földművelésügyi Minisztérium, a Magyar Királyi Balatoni Kikötők Felügyelősége, Zala vármegye, a Balatoni Intéző Bizottság, Balatonfüred nagyközség, a Szent Benedek rend, a Balatoni Szövetség képviselői. Előző nap került sor Andrassy Kurta János Széchenyi István szobrának, valamint Pásztor János Halász és Révész szobrainak avatására is. A jegypénztár és a váróterem építése csak 1942 nyarán kezdődött el.²

Az új kikötő méltó volt gróf Széchenyi István emlékéhez. A móló két oldalán idővel vitorlás- és csónak-kikötő helyek létesültek.

Innen indult el tragikus végű útjára 1954. május 30-án a Pajtás nevű hajó, amely felborult, és 23 utasa a vízben lelte halálát. A tragédia emlékét a Tagore sétányon 1999. május 30-án felavatott emlékmű őrzi. Az áldozatokra minden évben – a tragédia napján – koszorúzással emlékezünk. Balaton-

füred és a kikötő 1961-ben Borsos Miklós „*Balaton szél*” című alkotásával gazdagodott.

2002-ben a Balatoni Hajózási Zrt. úgy döntött, hogy negyven évi használat után teljesen felújítja a kikötőt. A területén lévő összes közmű felújításra került. Két különálló épület is készült: az egyik az utas-kiszolgálás céljaira, a másikban vendéglátó egység kapott helyet. A 200 millió forintos beruházással felújított kikötőt 2003. június 24-én ünnepélyes keretek között adták át.

Az új létesítmény impozáns látványa egyaránt elkápráztatja a Füredre látogatókat, akár a tó, akár a part felől szemlélődnek. Az épületek lágy, természetes színei harmóniát alkotnak a környező balatoni tájjal, esti kivilágításban pedig felidézik a mediterrán éjszakák hangulatát. A kikötő tavasztól őszi számos rendezvénynek ad helyet: az első hajó fogadása, a vitorlabontó ünnepség, a Kékszalag vitorlásverseny rajtja, az utolsó hajó búcsúztatása a balatoni nyarak évente sorra kerülő kedves eseményei. Innen, a kikötőből indul az Anna-bál kísérő rendezvénye is, a „szívhalászat”.

Hajóforgalom szempontjából ez a Balaton legforgalmasabb kikötője. (A Balatonon a 2004-es nyilvántartás alapján 91 kikötő üzemel!) A 2008-ban meghirdetett versenyben a füredi kikötő „a régió legvirágosabb kikötője” címet nyerte el, ezenkívül Balatonfüred város különdíjával is büszkélkedhet.

Jegyzetek:

1 Ő az egyik szerzője a „Balatonfüred épülő kikötője” című írásnak, amelynél látható a kikötő madártávlati terve is. (Balaton. 1939. febr. (2.) 9–11.p.)

2 Balatoni Kurir 1942. július 9., 4.p.

A kikötő 1970 körül, madártávlatból

BOROS MARIETTA

BALATONFÜREDI EMLÉKEIM: 1944. DECEMBER 3 – 1945. ÁPRILIS 25

1944-ben Tóközpusztán (Somogy megye) a Tihanyi Apátság egyik Somogy megyei pusztáján laktunk. Agrármérnök édesapám a Tihanyi Apátság Tóköz-Szántód-Tihany gazdaságait vezette. 1944 decembere azzal a hírrel köszöntötte, hogy a szovjet csapatok átlépték a Dunát, és vészesen közelednek lakóhelyünk felé. Akkor 20 éves fiatal lány voltam, a rémséges hírek arra késztettek, hogy a meglevőnél biztonságosabb helyre menjek. Édesapám a pusztai cselédek kérésére, hogy az elkövetkezendő nehéz helyzetben ne hagyja el a pusztát, a maradás mellett döntött, de itt nem tudta biztosítani az én védelmemet, így rábízott Fritsch Antal apátsági erdőmérnökre és feleségére, Vaszary Erzsébetre. Három igáskocsival – amelyekre ingóságainkat pakolták fel – és a házvezetőnőnkkel, Lits Máriával este nyolc órakor útra keltem. A célállomás Balatonfüred volt, illetve Balatonarács, ahol édesapám barátja, Horst Bandat geológus villája a nemzetközi Vöröskereszt védelmét élvezte.

Útvonalunk Siófok – Aliga – Kenese – Arács volt. A Balatont azért kellett megkerülni, mert a németek minden vízijárművet, így a Szántód–Tihany között közlekedő kompokat is, elsüllyesztették. *(Valójában ekkor még csak az északi part*

nagyobb kikötőiben – a balatonfüredi, révfülöpi, stb. kikötőben – vonták össze őket. – a szerk.) Az országúton a menekülők áradata tolongott. Egy-egy német katonai egység a menekülők civileket az árokba szorította.

A hajnali órákban érkeztünk meg Horst Bandat arácsi villájába. A rendelkezésünkre bocsátott kis szobán Mariskával osztoztam meg.

1944 decemberében a front megállt a Balaton déli partjánál, illetve a Sió csatorna torkolatában. Számomra az idő Arácson hiábavaló várakozással, semmittevéssel telt. Felkerestem édesapám füredi ismerőseit: Vaszary Ernő bácsiékat, Keserű doktorékat. 1944 karácsony estéjét nagyon szomorúan náluk töltöttem. Bejárogattam az Erzsébet Szanatóriumba Szekeres Bónis fürdőkormányzóhoz, Szepesy Walter gondnokhoz. Mindketten bencés szerzetesek voltak. Ők nagyra értékelték, hogy édesapám nem hagyta el a szolgálati helyét. Szekeres Bónis javasolta, hogy költözzem be a szanatóriumba, házvezetőnőnkkel, Mariskával együtt. Külön szobákat kaptunk, Mariska a konyhán kezdett dolgozni, ezt nagyon élvezte. Szenvedélye volt a főzés, amit mesterfokon űzött. A pusztáról menekített értékeinket is a szanatóriumban helyeztük el.

A partra futtatott komp

A szanatóriumban ekkor már telt ház volt. A fölszínen voltak az irodák és az atyák lakásai, az első emeleten a civil menekülteket helyezték el, a felsőbb szinteket pedig a német katonatisztek foglalták el.

A menekültek közül emlékszem báró Urbán Gáspárra, aki akkoriban Szolnok megyei főispán volt. Magával hozta velem egyidős Hanna leányát, akivel szoros barátságot kötöttem. Szintén itt élt gróf Batthyány Lajos és felesége, Andrassy Ilona grófnő. Saját személyzetük szolgálta ki őket. A grófnő haját – csodaszép fehér hajkoronája volt – a komornája a patikából hozatott desztillált vízzel mosta. Fiuk, a híres festőművész, gróf Batthyány Gyula is velük volt, aki időtöltés gyanánt, a maga szórakoztatására egy-egy portrét készített az általa érdekesnek tartott emberekről. A jókedvről Ipolyi-Keller Tamás, az ország gabonatermését begyűjtő FUTURA cég Szolnok megyei vezérigazgatója gondoskodott. Felesége, báró Kéthly Margó a spániel kutyájának sétáltatásával kötötte le magát. A felsorolt – a ma oly divatos szóhasználatból élve – „celebek” mellett számos polgár és munkás talált még itt menedékre. Az atyák igazi bencés lelkületéről tettek tanúságot és – ahogy tudtak – segítettek a

menekülteknek.

A balatonfüredi mozi a háborús viszonyok közepette is működött. Minden vetítésre elmentem. Legnagyobb meglepetésemre az egyik előadáson szovjet egyenruhás katonákat is láttam a nézők között. Ugyanis egy csoport ukrán katona átállt a németekhez, akik ezt különféle kedvezményekkel – így többek között mozilátogatással is – jutalmazták. (Ekkoriban – 1944 decemberében – már nem valószínű, hogy Vörös Hadseregből újabb katonák szöktek volna át a németekhez. Feltehetően – a még korábban – az orosz hadifoglyokból és dezertáltakból megalakított úgynevezett „Vlaszov-hadsereg” tagjairól lehet szó. – a szerk.)

Viszonylagos jólétünknek az áprilisi frontáttörés (Valójában március 16-án indult meg a szovjet el-lentámadás. – a szerk.) vetett véget. Amikor a szovjet csapatok elérték Balatonkenesét, a Füreden állomásozó német alakulatok fejvesztett kapkodásba kezdtek. A híradósok tekerték fel a drótokat, a visszavonulásban ekkorra már igen nagy gyakorlatra tettek szert. Minden mozgatható járművet elvittek. A szanatóriumban néma csönd honolt, mi, a kényszerűségből itt maradt menekültek szorongva vártuk a szovjet katonákat.

A megrongálódott hajók (Kisfaludy, Csongor, Kelén és Helka) kiemelésük után, a hajógyári kikötőben

1945 nagypéntekén (*március 25-én – a szerk.*) érkeztek meg az első szovjet katonák, akik a szanatóriumba betódulva elrejtőzött németeket kerestek. Mi fiatalok menekültünk előlük a pincétől a padlásig. Végre a szörnyű napnak is vége lett, a katonák a Gyógy térre – ahol a forrás is van – hurcolták ki az ágyakat és a szabadban aludtak, félve attól, hogy a németek aláaknázták a szanatórium épületét.

Nagyszombat hajnalán megjelent a szanatóriumban Lipták Gábor író, füredi lakos, aki vállalta a tolmács szerepét. A szovjet tisztekkel történt tárgyalása után közölte velünk, hogy a szovjet katonák elfoglalják az egész Erzsébet szanatóriumot.

Félelmünk határtalan volt. A bencés atyákkal együtt a – szintén apátsági tulajdonban levő – Ipoly szállóban húzhattuk meg magunkat: Az Ipoly szálló lényegesen kisebb volt a szanatórium épületénél. Egy szobában – a szoba nagyságától függően – 10-15-en is összezsúfolódtunk. Az ételmezésünkről itt is a bencés atyák gondoskodtak, napi egyszeri meleg ételt tudtak előteremteni.

Naponta többször jöttek a szovjet katonák, hogy a fiatalokat „robotra” vigyék. Én mindig elbújtam előlük, egyszer, amikor már elmentek előjöttem, de egy szovjet katona visszajött, nyakamat megfogva, durván maga elé lódított, és bevitt a Horváth házba, ahol akkor szovjet katonai kórház működött. A viszonyok itt minden képzeletet felülmúltak, a sebesültek kar, láb nélkül, ellátatlanul a földön heverve véreztek el. Egy „bárisnya” söprűt nyomott a kezembe, és felzavart az első emeletre takarítani, ahol az utolsó szobát jelölte ki munkám színteréül és otthagytam. Az ablakhoz léptem, és az esőcsator-

nán leereszkedve, az Ipoly szállóba futottam. Az elkövetkező napokat a padláson, lomok között megbújva töltöttem.

Nagy öröm volt, amikor 1945. április 25-én a tópusztai igáskocsis keresett, akit édesapám azért küldött, hogy haza vigyen. Az értünk küldött kocsin bőven elfértünk, annak ellenére, hogy létszámunk Török Piroska diétás nővérrel bővült, ő Szekszárdra igyekezett. A korábban három kocsival hozott értékeinket – a szanatórium többi lakójának értékeivel együtt – az épület egyik pincezugában falaztuk be, amit az oroszok megtaláltak. Már az Ipoly szállóban laktunk, amikor az ablakon kitekintve kerékpáromat láttam meg, nyergében egy orosz katonával. A Gyógytéren találtuk meg az üres hajókofferünket – még ma is megvan –, és a savanyúvíz korlátján az ebédlő szőnyegünket. Ennyi maradt a háromkocsinyi értékből.

Április végén már mindenki készült haza. Gróf Batthyány Lajos megkérte kocsisunkat, hogy egy nagyobb összeget adjon át a polgárdi kastély egyik alkalmazottjának. Kocsisunk a pénzt a lószerszámba rejtette, és bár utunk során az oroszok a lovakat cserélgették, a rossz lószerszámba nem tartottak igényt.

Hazafelé az út látványa Kenese környékén szívszorító volt. Kimúlt, felfúvódott lovakkal és halott emberekkel volt terítve az út két oldala.

Hazaérve, boldogan öleltem át édesapámat. Lakásunk tele volt orosz katonákkal, a gyönyörű parkunkat díszítették fel május elsejére készülve.

De ez már másik történet.

A felrobbant hidegfürdő

RÁCZ JÁNOS

FÜREDI HALÁSZTOPOGRÁFIA

A népi halászat mestersége Magyarországon személynevekben, földrajzi nevekben is megőrződött. Látható a hal családok, vármegyék, városok címerében, megvan a halászok dalaiban, a halászság szólásaiban is. A vízterületeket mindig is felosztották a halászok, minden részét megnevezték. Azért volt erre szükség, hogy el tudjanak igazodni a sík vízen vagy a sűrű nádasnál, az öblöknél és a földnyelveknél. A Balaton halásza a meder, a fenék alakulása, a növényzet, a parti földrajzi egységek és műtárgyak, valamint a tanyahelyek szerint nevezték el a tó egyes részeit.

Az állandó halászhelyek neve magyar szóval *vető* vagy *vonyó*, szláv jövevényszóval *tanya*. (Ebből a halászati műszóból keletkezett ma használatos – más értelmű – *tanya* szavunk, valószínűleg a 'halászhely > halászkunyhó > kunyhó > tanya' jelentésképződéssel.) Pontosabban a *vonyó* jelentése a Balatonnál 'egy hálócspás belső területe' (HalK. 842), ennek szinonimája volt a *tanya* szó, jelentése 'a víznek húzóhálóval egy vetésre meghalászható része' (uo. 831). A levéltári adatok, nyelvelmékek gyakran megmutatják az elnevezés keletkezésének idejét is. A halászat módja után nevezték a Balaton mellékén a halászó helyeket *vonyónak*, *vetőnek* vagy *kerítésnek*. A *vonyó*, *vonó* a hálóvonó hely számon tartott neve. Az eresztés helye, ahol a hálót vízre, vagy jég alá eresztették és „megvonták”. Állandó helyek, állandó nevekkal. A *vonyók* vagy *vetőhelyek* a nevüket általában a partról, partszakaszról kapták. A halászvizek *vonyóhelyek*re voltak felosztva, tehát a víznek gazdasági és birtokjogi felosztása érvényesült a helynévadásban. A halászó hely, ahol a halászok kerítőhálójukat a siker reményében kivethették (*tanyát vet*, *tanyát húz*). A *tanyahúzás* a kivetett kerítő hálónak kihúzása. Már 1779-ben, Baróti Szabó Dávidnál szerepel a *tanyát vetni*, azaz 'halászni' kifejezés, jóval később (1887) a Balatonnál a *tanyát húzni* kifejezés értelmezése pedig 'egy halászatnak egésze; a húzóháló egyszeri kihúzása' (HalK. 832). A *tanya-hal* jelentése pedig a Balatonnál 'egy nagyobb halászat alkalmával kifogott halak összessége' (uo.).

Nemzedékről-nemzedékre öröklődött azoknak a tájékoztató pontoknak, hegyeknek, partfalaknak, nyergeknek, szakadékoknak, öregfáknak, fasoroknak, nádasoknak, templomoknak, házaknak, főleg

vasúti bakterházaknak és egyéb épületeknek az ismerete, amelyek irányadóul szolgáltak a meghalászandó vízterület, vagyis tanya megjelölésénél. A halászatilag fontos, nagyobb állományú balatoni halfajoknak csapatos tartózkodási helyeit a halászok jól ismerték és számon tartották, mint jó „*vonyóhelyeket*”. A helyek elosztása Tihanyban a halászbokrok között sorsolással történt, nyílhúzással, később cédulázással. A Balaton régi halászatának az egyik részkérdése az egykori halászhelyek halászok adta, találó elnevezése. Az 1860-as években 800 körül volt a tanyák száma, később már egyre kevesebbet ismertek a halászok. A balatoni *vonyó*- vagy *tanyaneveket* először Herman Ottó jegyezte föl és tette közzé. Utána Jankó János sorolta fel 7 évi gyűjtése eredményét művében, a Lóczy-féle monográfia néprajzi kötetében. Később Lukács Károly gyűjtése a Balaton egész víztükrére kiterjedt. Entz Géza és Sebestyén Olga kötete ugyanannyi tanyát tartalmaz. A mai gépesített halászati korszakban számuk tovább csökkent. A *vonyó*nevek a halászok számára nemcsak halfogási útmutatóként szolgáltak, igen fontosak voltak navigációs pontként is. Egy 1752-es zalavári határper tanúvallomásában olvashatjuk, hogy a lápi emberek szintén „...*az szárazon levő jelekre szokták a víznek és bozótoknak határát tartani és eljegyezni és ugyanazokat halászni...*” (Lukács: i. m.).

A régi *vonyó* szó Füredtől Tihanyon át Akaliig volt használatos. A földrajzi nevek csoportjában Balatonfüred és Arács községek halászati helynevei több évszázadosak. Környékünkön a hálövető helyek neve a *vonyón* kívül *húzóhely*, *kihúzó*, *vető*, *kerítés*, *kötés* (később *tanya*) volt. A XIX. század végén – Jankó gyűjtése idején – Arácsra a téli és nyári kerítőhely neve *kerítés*, Füreden a halászvizek megnevezéseiben a *hígvízi*, azaz nyári halászat *vetőhelye kerítés*, a téli már *vonyó* (325). Fürednek tizenkét *vonyója* volt a XIX. század végén, Arácsra további öt. 1933-ban Lukács Károly – 12 év gyűjtőmunkájának eredményeképpen – a Balaton körül 320 *tanyanevet* említ, megadva a pontos helyeket is. Ezekből Füred környéki 13. Herman, Jankó és Lukács után Tilesch Nándor, Reöthy Ferenc, illetve Zákonyi Ferenc említ halászati helyneveket. Füreden a halászsoktól ismert és gyakran használt elnevezések az alábbi *tanyanevek*:

A háló bevonása

Arácsi lejáró; Sédút. A Balatonarácson keresztül folyó patak itt ömlik a Balatonba. *Arácsi tisztás:* 1. Nemesföldi dűlő eleje.

Baricska alja. Dűlő, szőlőterület, illetve csárda neve a Baricska (R. 1386-ban erdő: Barychka; a csárda a XVIII. században már megvolt).

Cinege, Cinege nád, Cinegeorr vagy *Fitospart alja.* Nádas kiszögellése. Utóbbi elnevezése személynévi eredetű, a Fitos család neve örökölt meg ebben a helynévben.

Deszkametsző. Hívták deszkatemetőnek is a hajógyártól Tihany felé elterülő partrészt. A fenyves erdő kivágása után tihanyi asztalosmesterek itt fűrészelték fel a szálfákat. (Az uraság engedélyével a Séd-patakon már 1666-ban deszkametsző épült, amely sokáig üzemben volt.)

Domján tisztása. Szintén személynévi eredetű vonyónév, a parti rész tulajdonosának neve lehetett.

Fehérvíz. Jankó János adata, nyomában Lukács Károly is közli. A Fehérvízi-dűlő a Torma család szántóföldjének végébe esett a volt Kövesden. (V. kh. jkv. 1718.)

Fenék alja, Fenéki tisztás vagy *Fürdő eleje.* XIX. század végi elnevezés, ezen a partrészen valaha mocsarak, lápok terültek el. Itt volt a lakosság Fenék-fürdő nevű strandja.

Fürdőház eleje vagy *Savanyóvíz.* A tóba mélyen benyúló egykori – igen tetszetős, később leégett – fa fürdőépület előtti vízrész.

Füredi sarok. 'Kis öböl'. A hajógyár régi belső területe előtti vízfelület.

Galamblövő. A régi galamblövész egyesület területe melletti vonyóhely.

Hideg fürdő. Zákonyi szerint a Fenék-fürdőnél befolyó hideg víz volt a névadás háttér. Lukácsnál *Hidegfürdő eleje* néven szerepel. A fürdő előtti vízterületre utal a halászok helyneve.

Kalótyai nádas. Már 1780-ban említett határrész a Kalótya.

Kereked, Kerekedi-öböl. A Kerekedi öböl és az előtte elterülő vízterület elnevezése a halászkoknál. A Balaton egyik öble alakjáról kapta egyébként a nevét.

Kerekedorr. Határrész neve, mely orrszerűen nyúlik a Balatonba. *Kerekedi-tisztás, Kereked tisztás.* Hasonló nevű öböl déli része.

Kömejed alja vagy *Kömejed domb alja.* Halászásra alkalmatlan, akadós terület. Valaha építési követ fejtettek itt, ez a név magyarázata.

Mikói dűlő eleje vagy *Mikó alja.* Családnévből alakult helynév.

Mária-szobor eleje. Az Angol-kisasszonyok fürdője körüli vízrész.

Nagyfenyei dűlő eleje. A hajógyár alatti rész volt a Nagyfenyő alja.

Nemesföldi dűlő eleje vagy *Tisztavíz.* Alkalmos vonyóhely volt az átlátszó vízről elnevezett terület; a névadási szemlélet háttérre lehetett az is, hogy

gödröktől, akadóktól mentes rész volt. Lukács *Arácsi tisztás* néven is említi.

Nyárfás. Lukács Károly adata. Helye ma már nehezen határozható meg.

Téglaház alja. A parton téglavető, tégláégető volt Reöthy szerint. Zákonyi nem tud ilyesmiről.

Tótséd. A Kéki-forrás, Kéki-séd vizének egy szakaszát nevezték így. Korábban az országút hídjához közeli kocsmában tanyázó üveges és drótos tótok a hídról kiabálva hívták fel szolgálataikra a figyelmet. A hajógyár egykori belső területe előtti vízterület.

Tüskés alja vagy *Tüskéshínár.* Ennek a helynévnek a magyarázata az, hogy a víz alatt tüskés hínármező terül el, mely természetesen a kerítő hálók és emelőhálók használatát lehetetlenné teszi.

Vörösföldek alja. A permii vörös homokkő máladéka miatt vörös ott a talaj. 1864-ben a balatonfüredi községi jegyző a Helynevek c. kötet (Bp., 1888) neves szerzőjének, Pesty Frigyesnek a kérdőívére küldött válaszában így említi a dülőnevek között: vörösföldek-alja, belső mező.

Zsirka. Az országút és a György hegy közötti lejtő neve volt ez.

A következő területek már egészen keletre fekszenek Aráctól, Csopak felé. *Kuszkó.* Félreeső sarok, a víz kimosta a partot. Egy 1863. évi telek-könyvi térképen található a névadó Kuszkó-dülő.

Sarok. Kövesi sarok; a Sarokrét szintén dülő volt. *Küszöborr.* Lépcsőszerű kiszögellés, a Kis-Tódi nád eleje. A vonyók három, a XIX. században még ismert dülő nevét is megőrizték: a *Sarok-rétét*, a *Kuszkót* és a *Kis-Tódi-dülőt*.

Nem vonyónév, de szintén a halászattal kapcsolatos földrajzi név az igen régi *Kéki halászlút* elnevezés (R. 1386: Keykyhalazuth /Batthyány cs. körmendi lt.). Az egykori Kék faluban (ma Kéki völgy) lakó és a Balatonra lejáró halászok útja volt. 1397-ben az Arácsról Kék birtokra vezető *Halászló út* nevet olvashatjuk egy jelentésben (Illa /via/ vocaretur *Halazouwth* /Vk. m. lt.). A *Küszlikak* nevű térség valaha ingoványos nádas volt, a vízben sok küsz élt, erről a halról kapta nevét.

Jegyzetek:

Baróti Szabó Dávid: Paraszti majorság. 1779.

Entz Géza–Sebestyén Olga: A Balaton élete. Bp. 1942.

HalK. = Herman Ottó: A magyar halászat könyve I–II. Bp., 1887.

Herman Ottó: A Balaton halásztópográfiája. Földr. Közl. 20. 1892.

Jankó János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.

Lukács Károly: A Balaton halásztópográfiája. Bp., 1933.

Reöthy Ferenc: A Balaton halászhelyei. Kaposvár, 1975.

Tilesch Nándor: Balatonfüred földrajzi és helynevei. Balatonfüred, 1963–64. (A Bakonyi Múzeum néprajzi adattára 139–167. sz.)

Vk. kh. jkv. = Veszprémi káptalan köteleshelyi jegyzőkönyv.

Vk. m. lt. = Veszprémi káptalan magán levéltára.

Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988.

Halászlók pihenőben

A VÁROSI HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYNEK DOKUMENTUMOKAT ADOMÁNYOZÓ SZEMÉLYEK

2009

Balatonfüred	Molnár Sándor	Balatonalmádi	Siófok
Dr. Benkő Ákosné	Németh Ákosné	Törő László	Matyikó Sebestyén József
Prof. Böszörményi Ernő	Nyikos János	Budapest	Szeged
Elek Miklós	Papp Imre	Dr. Dulin Jenő	Csordás Zsuzsanna
Csima György	Papp Imréné	Dr. Honti József	Tihany
Erbits Mária	Rácz Mihály	Dr. Németh László	Spang Gyula
Gaál Antal	Rosta Sándorné	Dr. Z. Karkovány Judit	Vác
Gazsi József	Sánta Ákos	Csopak	D. I.
Gönczi Kálmánné	Sarkady Tamás	Nagyné Papp Erzsébet	Veszprém
Hóbe Imre	Sz. Z.	Nemesvámos	Csordós Róbert
Kellei György	Szenfőrné Varga Anikó	Dr. Praznovszky Mihály	Dr. Hudi József
Kincsesné Löwitusz Zsuzsa	Tarnai Katalin	Noszlop	Kupcsik Gáborné
Kovács József	Torma Ferenc	Dózsa Géza	Dr. Liehneckert András
Kroknay Tamás	Tóth Attila	Rezi	Dr. Tóth Dezső
László Zoltán	Török Jenőné	Zatkalik András	Németország
Lucz Endre	Urvölgyi Tímea		Tringl László József
Mészáros István	Vidók Ildikó		
Miklós Ferenc	Zákonyi család		

A VÁROSI HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYNEK DOKUMENTUMOKAT ADOMÁNYOZÓ INTÉZMÉNYEK

Balatonfüred	Városi Művelődési Központ	Tapolca
Állami Szívkórház		Wass Albert Könyvtár és Múzeum
Balatonfüred Városért Közalapítvány	Budapest	Veszprém
Balatonfüredi Város Önkormányzata	Corvina Kiadó	Eötvös Károly Megyei Könyvtár
Művelődési Osztálya	Magyar Katolikus Rádió	Veszprém Megyei Levéltár
II. sz. Napközi Otthonos Óvoda	Magyar Rádió	Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság
Gyermekeiért Közhasznú Alapítvány	Néprajzi Múzeum (Állományvédelmi Programiroda)	Veszprémi Szemle Szerkesztősége
Nők a Balatonért Egyesület		
Református Egyház	Győr	
Tourinform Iroda	Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár	
Varázsbetű Fejlesztő Műhely		

Az adományozóknak ezúton mondunk ismételtet köszönetet.

Összeállította: Tóth-Bencze Tamás könyvtáros

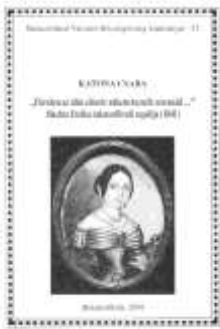
A Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület köszönetet mond mindazoknak, akik 2008. évi adójuk 1%-ával (131 604.- Ft) támogatták.

Az összeget a „Füredi História” kiadására és megemlékezések lebonyolítására fordítottuk.

Kérjük, hogy 2009. évi adójuk 1 %-ával is támogassák tevékenységünket.

Adószámunk: 18918421-1-19

ÚJ KÖNYVEK

KATONA CSABA:

„FÜREDEN AZ IDÉN ELŐSZÖR NÉKEM HOZATIK SZERENÁD...” SLACHTA ETELKA BALATONFÜREDI NAPLÓJA (1841). BALATONFÜRED, 2008. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.)

1841 nyarán Sopronból a füredi fürdőre (Savanyúvíz) egy húszéves leány érkezett a nemrég megözvegyült édesanyjával. Az utazást egyrészt az anya megrendült egészségének helyreállítása motiválta, másrészt pedig az a szándéka, hogy gyermekének megfelelő partit találjon. Slachta Etelka naplója színes képet nyújt a 1840-es évek eleji fürdőhely (bálok, szerenádok) életéről, valamint magánéleti kapcsolatainak bimbózásáról is. A fürdőhely nyári kavalkádjában zajló kurizálgatásoknak az anya váratlanul bekövetkezett halála véget vetett. Etelka azonban számos füredi széptevője közül választotta később férjét. Ebből a frigyből született meg a Balaton első átúszója, Szekrényessy Kálmán. (TBT)

reformkori Füred fürdőjének társasági életét, meglepő módon a fürdő vezetőjéről elismerően vélekedik: „*ki megelőző figyelmével minden vendéget lekötelez*”. Jó 20 esztendővel később Rómer Flóris bencés szerzetes jegyezte le Écsy Lászlóról: „*ki nélkül a Savanyúvizet nem is képzelhetem magamnak*”. A naplóban az 1848-49-es forradalom és szabadságharcot követő időszak hétköz- és ünnepnapjai elevenednek. Bár nem teljes, mert egyes évek hiányoznak, forrásértéke mégis nagy jelentőségű. Segítségével árnyalt képet kapunk a 19. század közepének fürdői társadalmáról. Écsy László 1835-től 1889 elejéig látta el fürdőigazgatói feladatait. A kötethez szorosan kapcsolódik a napló 1863 és 1892 közötti időszakát tartalmazó kiadvány, amely Lichtneckert András szerkesztésében jelent meg 2008-ban. (TBT)

„A savanyúvíz fürdője”

KATONA CSABA:

ÉCSY LÁSZLÓ BALATONFÜREDI FÜRDŐIGAZGATÓ NAPLÓI, 1850 – 1852, 1856. BALATONFÜRED, 2009. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.)

Kossuth Lajos 1842-ben, a Pesti Hírlapban leközölt írásában, amelyben nem éppen hízelgően jellemzi a

ZÁKONYI FERENC:

A SAVANYÚVIZEK VÁROSÁBAN. BALATONFÜRED, 2009. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 50.)

Némileg félrevezető a címlapon található információ. Mivel Zákonyi Ferenc helytörténeti kutató és író lassan már 20 éve (1991) halott, az ember azt hinné, eddig „lappangó”, vagy ki nem adott munkájáról van szó. A kötetet forgatva kiderül, az író születésének 100. évfordulója alkalmából régebbi, főként füredi vonatkozású írásaiból állították össze a könyvet. A színvonalas antológiát Praznovszky Mihály szerkesztette. A kiadvány végén egy rendkívül precízen összeállított, és ízlésesen illusztrált válogatott bibliográfia található Zákonyi Ferencnek a Városi Helytörténeti Gyűjteményben őrzött hagyatékának könyvanyagából, Tóth Györgyi könyvtáros jóvoltából. (TBT)

**A fűredi kikötő 1900 körül
(képeslap, HTGy)**

**A fűredi kikötő az 1930-as években
(képeslap, HTGy)**

A Balatoni Gőzhajózási Társaság részvénye (1846)
 (HTGy)